EL TIO CAVIL·LA

ESTUDI INTRODUCTORI

ONZE anys després que Joaquim Balader, amb el seu *Al sa i al pla* (1862), encetara la via de la comèdia en dos actes com a possible alternativa al sainet o peça breu, Eduard Escalante va gosar d'escriure una obra d'aqueixes característiques, aquest *El tio Cavil·la o a divertir-se a un poblet*, precisament. És –creiem– simptomàtic que un autor com Escalante, ja consagrat per aquells anys i amb indubtables èxits de públic, tardés tant a aproximar-se a un gènere *a priori* atreient com la comèdia convencional, que significava una possibilitat de canvi qualitatiu en la construcció i –en conseqüència– en la recepció del teatre valencià. ¿Desconfiança en les seues pròpies forces? Més aviat, dubtes respecte a la possible acceptació per part d'un públic massa acostumat a considerar que el teatre valencià era per essència una manifestació subalterna dins el panorama teatral de l'època. I el cas és que, tanmateix, aquesta va ser ben positiva; pensem, si més no, en la fama que li va reportar al nostre autor una obra e dos actes com *Tres forasters de Madrid*. O en l'èxit assolit amb *El tio Cavil·la*, potser una de les millors construïdes o, si es prefereix, amb els personatges millor traçats. És tanta la força teatral d'aquests, en efecte, que (com també passa als *Tres forasters*... acabats d'esmentar) dissimulen el que podríem qualificar de punt feble estructural en el teatre d'Escalante: els desenllaços.

En efecte, *El tio*... ens presenta un personatge dibuixat amb particular habilitat: el de Ramon, petit burgès relativament benestant però afectat d'una mania digna de Molière: l'aprensió. La por a ser víctima de les més variades malalties, a caure en els més insospitats perills, el du a adoptar tota mena de precaucions, sorprenents quan no contraproduents. Coherent i constant en la seua aprensió, Ramon es convertirà en l'eix de tota l'obra. Un eix, i açò és mèrit d'aquesta peça, que no descansa tant en el colp d'efecte lingüístic (tot i que no n'hi manquen) com el que neix del comportament del tipus en determinades situacions ben preparades i plantejades per l'autor. És antològica, per exemple, l'escena en què Ramon tracta de mantenir una conversa normal amb donya Policar-

pa i amb Joaquina mentre –simultàniament– tracta desesperadament de confirmar si és veritat que s'ha declarat el còlera a Prússia, i si aquest país es troba molt lluny de València (acte II, escena X).

No és, tanmateix, aquest l'únic mèrit de l'obra. Argumentalment, Escalante juga amb tres nivells d'acció, cosa que supera amb escreix el que és habitual en ell. Per un costat, la tòpica i gairebé inevitable història d'amor que ací (com a *Tres forasters...*) no es limita a l'oposició dels pares a que la seua filla (Ramona) formalitze les relacions amb el seu promés (Micalet) sinó que presenta també un rival de pes (Nicolás) que compta amb la simpatia dels pares d'ella i amb una considerable fortuna. Hi ha, doncs, una situació conflictiva més elaborada, i caldrà una estratègia –encara que siga casual, com ja indicarem– per desfer-se'n d'aquest molest i perillós contrincant; en aquest cas concret, caldrà posar al descobert com són d'hipòcrites i d'interessats Nicolàs i Donya Policarpa.

En un segon nivell, *El tio Cavil·la* ens presenta el contrast entre dues formes ben diferents d'entendre i viure la vida: per una banda, l'alegre despreocupació de qui busca l'alegria i el plaer (el bon menjar i el bon beure, al capdavall; l'existència com a festa contínua, si així es vol); per altra, la constant preocupació per tractar de preveure tots els imponderables que la vida ens depara. Inconsciència front a aprensió malaltissa, doncs. Ja avançàvem, a la nota biogràfica que encapçala aquesta edició, que no és la nostra intenció endinsar-nos pels camins de la psicocrítica, però tanmateix gosaríem d'afirmar que si aquesta confrontació té ací (i a altres obres com *La falla de Sant Josep*, tot i que en ser més curtes el conflicte es troba menys desenvolupat) tanta força, és perquè reflecteix d'alguna forma les oscil·lacions d'ànim del propi Escalante, aprensiu ell mateix però que sembla envejar una vitalitat que no posseeix i que condemna paradoxalment en els seus excessos: recordem la forta càrrega moralitzadora que, des d'aquest punt de vista, té una obra com *La xala*.

Finalment, el tercer nivell el representaria l'oposició entre dos mons: el rural i l'urbà, oposició que ací troba un element lingüístic afegit: la ruralia parla en castellà; els representants del món urbà, en valencià. Escalante, home de ciutat, s'hi mostra obertament bel·ligerant front a les suposades virtuts del camp (com també ho farà anys després al conte *¡En el campo!*, aparegut a l'*Almanac de Las Provincias para 1890*). Així, ni el camp és més barat ni és més còmode ni tan sols és més sa... I no en parlem de la seguretat, amb tant de roder pegant voltes per les proximitats.

Els habitants del poble, al seu torn, poden ser qualificats de formes diferents: estòlids (Panchica), expol·liadors de forasters (Tío Juan) o pobletans amb ímfules de riquesa (Donya Policarpa). En cap d'ells podrem trobar ni una engruna d'eixa simpatia amb què Escalante –com ja hem dit en altres ocasions– dolcifica els personatges menys afavorits. Ni tan sols, sembla, s'ha pres la molèstia de ridiculitzar-los, com si hi hagués prou en exposar-los al *natural* (fet i fet *Escalante* no fa així sinó alinear-se amb tota una tradició teatral de burla del camperol). A qui sí ridiculit-

za és, evidentment, a Joaquina... És ella qui menysprea els parents de Ramon i tracta de casar Ramona amb el pretenent rural. Creure's que al Millares decimonònic hi ha «buenísima sociedad» i que cal vestir amb el·legància i anar-hi empolainats tothora n'és una prova de la seua manca de seny. No oblidem, en fi, que significativament ella és l'únic personatge que en un context valencianoparlant inclou frases en castellà, llengua que tracta de parlar en moltes ocasions, ¡castellanitzant fins i tot topònims com Burjassot per *Burchasote*!

* * *

Tres nivells, doncs, molt ben entreteixits, amb abundància de combinacions i imbricacions: la *barbàrie* i inseguretat del camp, per exemple, no fa sinó augmentar el caràcter aprensiu del protagonista. Altra cosa és, però, l'articulació de tots ells en un final coherent. Efectivament, les lleis –no escrites si es vol però generalment acatades– de l'escriptura de comèdies al segle passat permetien els efectes de sorpresa sempre i quan aquests tinguessen una relació clara amb la trama fins aquell moment desenvolupada. Les anagnòrisis, per exemple, havien d'anar preparant-se mitjançant tot un seguit de premonicions, indicis o anticipacions de qualsevol mena, els quals calia que figurassen pràcticament ja al començament de la peça. I això és el que passa, precisament, a aquesta obra. Escalante, que ha renunciat a tancar-la amb un final més travat (propiciant, per exemple, que el conflicte es resolgués amb el triomf d'una estratègia premeditada moguda pel protagonista, com s'esdevé modèlicament a bastant peces curtes, com ara *La processó per ma casa*), opta ací per un final ràpid front a la irrupció d'un element / personatge episòdic que, hàbilment aprofitat, conduirà al triomf de les pretensions del jove. I, d'entrada, sembla que encerta el camí: José, el gelós xurro que ronda la casa on s'hostatja Ramon i sa família i que és confós per aquest amb un roder, ha vingut justificat amb les al·lusions del primer acte als perills dels bandits. En conseqüència, l'aprensió de Ramon té una justificació que l'evita caure en la pura caricatura, alhora que predisposa l'espectador –que coneix l'autèntica identitat del sospitós– a un desenllaç que albira divertit i lògic.

Per altra banda, l'escena del ball és d'allò més teatral (comparem-la, per exemple, amb el feble desenllaç –feble per a peça tan treballada– de *Tres forasters de Madrid*) i permet –amb lògica ara del tot espectacular– que José se'ns faça present en el moment oportú i amb el gest oportú davant el cada cop més aterrit Ramon. Recordem, a més a més, com prèviament la conversa entorn a la presència d'un roder pel poble havia creat ja l'atmosfera necessària per a aquest estat de por, al temps que ha confirmat al públic que allò és el *clou* de l'espectacle, que el clímax serà fruit precisament d'aquest equívoc. Finalment, i per si això no fóra prou, Micalet, que ja ha tingut un contacte amb aquest irat personatge, decideix amb encomiable agilitat mental traure'n profit del fet que José no

pot irrompre en l'habitació per la presència del Tío Juan, pare de la seua promesa, i s'ha de limitar a manifestar des de la fora la seua ràbia cada volta que Micalet festege Francisca. Només caldrà, llavors, deixar que el cavil·lós de Ramon interprete erròniament (però fins cert punt molt raonablement) la situació per poder reeixir en les seues pretensions...

Fins ací, diríem, la part absolutament raonada i coherent del desenllaç. ¿On es troben, aleshores, les seues limitacions? Doncs senzillament en la manca de preparació de l'estratègia de Micalet. No hi havia prou amb espantar Ramon, car d'aquest espant se'n podrien desprendre dues reaccions totalment diferents i no precisament positives per a les pretensions de Micalet: o bé Ramon, espantat, fugia cap a València (la qual cosa no significaria que Nicolás renunciés a Ramona, ni que els pares d'aquesta mirassen amb millors ulls Micalet) i tot tornava a estar com a principi, o bé donya Policarpa i son fill decidien emparar Ramon, tot deixant-li els diners que aquests els demana, la qual cosa significaria òbviament el matrimoni de Nicolás amb Ramona i el definitiu fracàs de Micalet. ¿I com podia saber aquest que els rics propietaris de Millares no farien això darrer precisament? No tenim cap indici sòlid que donya Policarpa siga una farsant, o que no vaja a ajudar-lo realment. Així doncs, l'estratègia de Micalet ha de semblar-nos no sols improvisada sinó gairebé suïcida. D'ací, que qualifiquem el final com a poc coherent.

¿Manca de capacitat teatral d'Escalante? És obvi que no: a algunes de les seues peces curtes Escalante ens fa pensar que no era domini de la tècnica teatral allò que li mancava. Tampoc no hem de pensar que es tractés d'una manca circumstancial d'inspiració. Examinem, per exemple, els finals de les altres peces en dos actes i trobarem anàlegs problemes... L'única explicació possible, aleshores, rauria en el fet que les comèdies, construïdes d'acord amb principis clàssics, necessiten d'una major extensió, d'un acte afegit als dos, on situar –per exemple– eixes escenes que permetrien informar el públic de l'autèntica personalitat de donya Policarpa, així com insinuar un apropament entre Micalet i Ramon que justifiqués el canvi d'actitud d'aquest. No el tenim aquest acte intermig, com tampoc no el tenim a les altres peces... i això obliga a precipitar el desenllaç, tot privant-lo de la lògica gradació que una comèdia convencional exigeix per oferir-se com a completa davant els nostres ulls.

* * *

Com és habitual en tota la producció madura d'Escalante, l'estructura mètrica és força senzilla. Aquestes són, en efecte, les combinacions existents:

Acte primer:

vv. 1-244	Romanç en	*à*
245-344	Romanç en	*à e*
345-364	Rendodilles	
365-368	Quarteta	
369-384	Redondilles	
385-389	Quintilla	
390-393	Quarteta	
394-425	Redondilles	
426-564	Romanç en	*à a*
565-672	Romanç en	*í a*
673-764	Romanç en	*è a*

Acte segon:

vv. 1-100	Romanç en	*í a*
101-226	Romanç en	*à*
227-328	Romanç en	*à a*
329-408	Romanç en	*é a*
409-424	Redondilles	
425-428	Quarteta	
429-444	Redondilles	
445-448	Quarteta	
449-484	Redondilles	
485-488	Quarteta	
489-524	Redondilles	
525-532	Quartetes	
533-666	Romanç en	*à a*
667-690	Romanç en	*à e*
691-694	Romanç en	*à* (lletra de jota)
695-712	Romanç en	*à e*
713-716	Romanç en	*à o* (lletra de jota)
717-728	Romanç en	*à e*
729-732	Romanç en	*à o* (lletra de jota)
733-772	Romanç en	*à e*
773-828	Romanç en	*í a*
829-832	Redondilla	

Com pot fàcilment observar-se, l'estructura de tots dos actes (malgrat ésser el segon més llarg) és anàloga: cadascun d'ells s'inicia amb llargues tirades en romanç, amb canvis de rima (tres o quatre) per trencar la monotonia, i es tanca de forma semblant (la redondilla final del segon acte és pràcticament un recurs tòpic). Enmig, les coses s'animen gràcies a les redondilles, que, amb la seua rima consonant, donen més ritme i propicien fins i tot efectes còmics en forçar les consonàncies; al seu torn, i per trencar la monotonia, Escalante introdueix entre elles algunes quartetes. En resum, doncs, el predomini percentual del romanç és gairebé absolut, com es pot comprovar al quadre adjunt:

Romanç	en *à*	374 vv.	23,4%		
	à e	194 vv.	12,2%		
	à a	375 vv.	23,5%		
	í a	264 vv.	16,6%		
	é a	172 vv.	10,8%		
	à o	8 vv.			
	total:			1.487	vv.
Redondilles				176	vv.
Quartetes				28	vv.
Quintilla				5	vv.

* * *

Només es van fer dues edicions d'aquesta obra; la primera, com a solta (*A* a les notes) va ser publicada per Juan de Mariana a València en 1873, dins la seua col·lecció *La Edetana. Galería teatral.* La segona, correspon ja a les Obres Completes (*OC* a les notes).

EL TIO CAVIL·LA

o a divertir-se a un poblet.

Comedia bilingüe en dos actos [1] y en verso.

Escrita expresamente para el primer actor cómico D. Ascensio Mora [2] y estrenada con extraordinario éxito en su beneficio, en el teatro de la Princesa [a], la noche del 17 de Febrero de 1873.

PERSONAJES	ACTORES
Joaquina	Sra. Barrera.
Doña Policarpa	» Todo.
Ramona	» Brú.
Francisca	» Plaza.
Ramon	Sr. Mora.
Valero	» Bergón.
Micalet	» Queralt.
El tio Juan	» Contreras.
Nicolás	» Soler.
José	» Pastor.
Un mozo de posada	» González.

Mozos del pueblo, dos niños y una niña que no hablan.

Al distinguido primer actor cómico
D. Ascensio Mora.

Querido Ascensio: Si a la verdadera amistad que siempre nos profesamos, se une la predilección que te merecen las obras de tus paisanos y la inimitable gracia con que las desempeñas, considera la presente dedicatoria como una débil muestra de cariño y como un deber de gratitud que tributa a tu talento
tu afectísimo

Eduardo.

* Les notes textuals i crítiques d'aquesta obra es troben a les pp. 1044-1048.

ACTO PRIMERO

Interior de una habitación. Puerta al fondo y laterales. Una cómoda a la derecha; encima de ésta, una sombrerera. Un sofá y una mesita a la izquierda; encima de ésta, un botijo pequeño. Debajo del sofá, una cajita de madera, igual a las que se acostumbra guardar las jeringas. Una sombrilla encima del sofá. Sobre las sillas, una capela [3] *doblada; un paraguas y un velador, y encima de éste un espejito de mano. Un cofre a la izquierda. Al levantarse el telón aparece en escena Ramona, arreglando algunas piezas de ropa en el cofre.*

ESCENA PRIMERA

Ramona y luego Micalet por el foro.

RAMONA. Pues senyor, ací els vestits
per força s'han de xafar.
Ocupa la roba blanca
massa puesto, i tot no cap.
Jo em pense que de lo meu 5
poques coses faltaran.
Cerrando el cofre.

MICALET. ¿Què veig? ¡Siertos son los toros!
¡El baül està arreglat!
RAMONA. Miquelo, ¿tu ací?
MICALET. ¿T'admires?
RAMONA. Com ton pare se'n va anar 10

dient: «lo manco estarem
tres setmanes en Montcà»...
¿S'acabaren ja les festes?

MICALET. Als huit dies m'he[b] cansat
d'estar allí; però a tu
pareix que te sàpia mal
vore'm tan prompte...

RAMONA. Al revés,
la pena meua més gran
era anar-me'n sinse dir-te
adiós.

MICALET. *[Apart]* No m'han enganyat.
[Alt] ¿Se n'aneu fora?

RAMONA. A Millares[4]
uns quants dies.

MICALET. ¿I a quin sant?

RAMONA. Donya Rosa i un chiquillo
molt ric, que ha vengut d'allà
estos dies i se tracta
en l'agüela d'ací dalt,
promogueren el viatge.

MICALET. Lo que me s'antoixa estrany
és que a mon tio Ramon
el moguen.

RAMONA. Prou ha costat.
¡Eu!, i encara me figure
que no ham d'eixir, pues tu saps
qui és ell.

MICALET. ¿Conque us[c] acompanya
un xic del poble?

RAMONA. Ja estàs
ple de cu-cucs[5].

MICALET. Ramoneta,
estic un poc escamat:
el tio no es decidix,
i jo patixc esperant
que em done el consentiment.

RAMONA. ¡Jesús que no patiràs!

MICALET. ¿Te rius? Pues ara mateix
ve ací mon pare, i voràs
sobre l'assumpt com li parla.

RAMONA. Tremole...

MICALET. Luego, ¿és senyal...?

RAMONA. Ja coneixes el seu geni;
és tan cavil·lós i tan
raro... si veres a voltes

les conseqüències que trau
per no res.

MICALET. Ell, a nosatros
no ha pogut vore-mos mai.

RAMONA. No hu cregues; al fi, ton pare
i el meu són cosins germans.
Digues que el tio Valero
sempre se li està fisgant[6].
¡Són els dos tan diferents
en lo modo de pensar!
El u, sempre a punt de solfa;
l'atre al revés: en lo cap
ple d'enrònies...

MICALET. Per això
mon pare l'ha batejat,
i li diu el tio Cavil·la.
Si és ta mare, té l'achac[d]
de voler ser més que tots,
i cascú val lo que val.

RAMONA. Res nos importa a mosatros[e]
volent-se.

MICALET. Però entretant
ningú me lleva el recel
de que algun atre...

RAMONA. El romanç
de sempre; ¿dubtes de mi?

MICALET. Xica, tu deixa't estar
de cuentos, pues lo millor
per a viure descansats
és que vinga hui mon pare...

RAMONA. T'heu has ficat en lo cap,
i eres xurro[7]...

MICALET. ¿Que si hu sóc?
Com a que en seguida vaig
a fer-lo vindre; no tarde
ni quinze minuts.

Vase por el foro.

RAMONA. Avant.

ESCENA II

Ramona y luego por el foro Joaquina.

RAMONA. Eixos arrebatos són
per haver-li nomenat

al foraster. Certa estic
que encara em voldrà privar
del[f] viatge; però això
sus ojos no lo verán;
sóc jove i vullc divertir-me, 85
prou me queda que rabiar.

JOAQUINA. Ramoneta, no en puc més;
tin, fica-hu açò en un sac.

Dándole la cesta a Ramona.

RAMONA. ¿Ací que du?

JOAQUINA. Xocolate,
xoriços, arrós, safrà, 90
sucre, cigrons, abaetxo.
¡M'he[b] gastat un dineral!
¿I ton pare?

RAMONA. Dins.

JOAQUINA. ¡Meneja't,
xiqueta, que se fa tard!

Vase Ramona por la derecha.

¡Pues no ha corregut jo poc 95
en mig hora que digam!

ESCENA III

Joaquina, Ramon por la derecha.

RAMON. ¡Jesús!

JOAQUINA. Ramon, ¿arreglares
la teua roba?

RAMON. Ja està.
En este dansao de casa
no sé ni per a on pegar. 100

JOAQUINA. Tu en poc ne tens prou.

RAMON. Joaquina,
jo encara no t'ha contat...
¡pues no estic tota la nit
en lo llit ensomiant
que menge grans de raïm! 105

JOAQUINA. ¿I eixe ensòmit...?

RAMON. ¡És molt mal!
Els grans de raïm són llàgrimes[8].

JOAQUINA. Sempre has de prevalicar[9].

RAMON. M'has de creure. Arrepentit
estic, te parle formal, 110
de mampendre este viatge.

A no ser perquè has passat
el estiu tan malva-rosa [10]
i creus que te provarà
la mudança d'aigües...

JOAQUINA. Veges
donya Rosa, tots els anys
com torna: com una vaca.

RAMON. Pues tu, per falta de carns
me figure...

JOAQUINA. No t'heu negue...
Això és lo que té el meu mal:
¡El vapor [11] és tan guilopo [12]
que ningú del món se plany!

RAMON. Pitjor estic jo cent voltes...

JOAQUINA. Les teues enfermetats...

RAMON. Dona, la boca del ventre...

JOAQUINA. ¡No ofengues a Déu!

RAMON. ¡Avant!
Tindré jo el gust de queixar-me.

JOAQUINA. És que eres tan apocat
que a penes tens un malico
fas d'una puça un cavall.

RAMON. Xica, i plantar-se en un poble
aixina, en los ulls tancats...

JOAQUINA. ¿Conque venint donya Rosa
que hasta casa t'ha buscat?

RAMON. Jo només pense els perills
que podrem córrer. ¿Tu saps
onze llegües [13] de camí
lo que són?

JOAQUINA. Pe'a tu, que mai
passares de Xirivella...

RAMON. ¿I si per casualitat
bolca el cotxe i per de prompte
se trenquem el espinàs?

JOAQUINA. Just, en una carretera
com la palma de la mà.

RAMON. ¡Tu no comptes les tres llegües
que en burros ham de passar!

JOAQUINA. Ja vas més segur.

RAMON. ¡Segur
de caure en algun barranc!

JOAQUINA. ¡A este home tot li fa por!

RAMON. Les coses s'han de pensar...

JOAQUINA. Entonses, quedem-se en casa.

RAMON. No m'heu digues molt.

JOAQUINA. ¿Tens ja
els asientos?
RAMON. Sí, a les dotze
mou el cotxe.
JOAQUINA. ¿Tu, a què vas?
¿A divertir-te?
RAMON. Si puc. 155
JOAQUINA. Pues no penses en res mal.
RAMON. ¿I si nos ixqueren lladres?
JOAQUINA. ¿I si et morires abans?
¡Jesús, quin home!
RAMON. ¡Jesús,
quina dona! Atén, el gat 160
¿a on se queda?
JOAQUINA. ¿Qui? ¿*Soneja*?
No se morirà de fam.
RAMON. Se pot pedre.
JOAQUINA. El gat, la casa
no la perd de vista mai.
RAMON. ¡Pobre *Soneja*! ¡La nostra 165
Viçantica, que el vol tant!
¿I si per desgràcia els xics
en lo camí es posen mals?
Anit fiu que se ficaren
en lo llit sinse sopar. 170
JOAQUINA. ¡Pues! Per això este matí
un punt que m'ha[b] descuidat
me'ls he[b] vist dins lo rebost,
i anaven de dalt a baix,
xico, ¡plens de confitura! 175
¡La gerreta l'han buidà!
RAMON. ¡Dona, i a tu te pareix...!
JOAQUINA. Amigo, els mates de fam,
i les pobres criatures
allò que poden sampar... 180
RAMON. ¡Confitura i en dijú!
¡És una temeritat,
tenint família menuda,
mampendre un viatge llarg!
Jo no he vist el calandari, 185
¿hui estem a tretze? ¿És dimarts?
JOAQUINA. Hui, divendres i bon dia.
RAMON. ¿Tindrem alguna tronà?
Pareix que em piquen les mosques...
JOAQUINA. ¡Ai...! ¡T'havia de picar 190
Calderón[14], a vore entonses

si arrancaves, condemnat!
¡Jesús! ¡A una li fa dir
els desatinos més grans...!

ESCENA IV

Dichos y Ramona por la derecha.

RAMONA. ¿Sinyora mare, el baül
de dins el podré tancar?
JOAQUINA. Mira que no te s'olviden
les meues botes.
RAMONA. Ja estan.
JOAQUINA. I les teues poloneses [15].
RAMON. ¡Alça!
JOAQUINA. I tres parells de guants.
RAMON. ¡Dóna, pe'a un poble eixes gales...!
JOAQUINA. És un poble donde hay
muchísimo señorío
i no vullc ser criticà.
RAMON. Fareu goig; tu en poloneses
i la teua mamà en guants,
¡botant sequiols i esguitant-se
les pantorrilles de fang!
JOAQUINA. Tin la clau; tanca el baül.

Dándole una llave a Ramona, que desaparece por la derecha.

RAMON. Veges si està tort el pany.

ESCENA V

Ramon y Joaquina.

JOAQUINA. Si Déu vol, demà a estes hores
ja estarem ben descansats
en lo poble, i pegarem
un passeget per l'esprà.
RAMON. Lo que tu has dit: si Déu vol.
JOAQUINA. ¡Molt anem a disfrutar!
Ton cossí el chocolatero
quan ho sàpia rabiarà;
ell, que és lo més envejós...

RAMON. Calla, me té socarrat; 220
sort que no es troba en València.
JOAQUINA. Se pren unes llibertats...
Creu-me, Ramon, el seu tracte
hui nos pot perjudicar.
¿Tu no has vist eixe chiquillo 225
de Millares...?
RAMON. ¿Nicolás?
JOAQUINA. ¿... A la nostra Ramoneta
quin *agasajo* li fa?
Pues donya Rosa me dia
este matí: «No se sap 230
la hasienda que tiene doña
Policarpa», su mamá.
Mig poble és seu. Considera
si el xic s'arriba a emprendar
de ta filla, a on va Miquelo... 235
RAMON. Ni pensar-ho.
JOAQUINA. En lo jornal
d'un chocolatero.
RAMON. Nunca;
eu, i no per el seu braç,
sinó per atres motius...
M'aborrone: hi ha senyals... 240
JOAQUINA. Sobretot el poc favor
que eixes relacions nos fan.
Jo, al que em pregunta si són
parents, dic que no hay un tal.

ESCENA VI

Dichos y Valero y Micalet por el foro.

VALERO. Bon dia i salut.
RAMON. [*Apart*] ¡Joaquina! 245
JOAQUINA. [*Apart*] ¡Xico, açò ho farà el diable!
VALERO. Ja estem ací: ¿a que vosatros
tam prompte no m'esperaveu?
¿No és veritat? Este xic
pareixia que el punxaven. 250
RAMON. En efecte, com digueres
que estaries tres setmanes...
MICALET. Ha tingut jo poc humor.
VALERO. ¿Per això et contrapuntares
en aquells xulos ahir?[8] 255

MICALET. I hagueren palos.
RAMON. ¡Milacre!
VALERO. Però no ham perdut el temps.
El diumenge se n'anàrem
de paella en uns amics
i es divertírem en grande. 260
¡Allò sí que fon paella!
JOAQUINA. [*Apart*] No faltaran alabanses.
VALERO. Entre cinc més i Miquelo,
se beguérem quatre cànters
de vi.
RAMON. *[Apart]* Aixina es divertixen. 265
JOAQUINA. *[Apart, a Ramon]* No li contestes ni parles...
VALERO. ¡Vaja el món enhoramala!
Allí ni Quelo ni els atres
s'aclarien; ¡hagué brindis,
i espentes i endevinalles 270
i col·loquis [16] que a les mosques
les feen parar en l'aire!
¡Soltí un coet que seria
com la meua cuixa!
RAMON. *[Apart]* ¡Cafre!
VALERO. ¿Allò de trencar barrals...? 275
MICALET. Jo a soles ne trenquí quatre.
VALERO. Xec, a l'últim casi tots
de cap a la séquia anàrem.
S'armà una trompa, ¡rejudes!
Jo pensí que nos tancaven. 280
¡Vamos, que se divertírem!
RAMON. *[Apart]* ¡Vamos, que s'emborratxaren!
VALERO. Atén, ¿quina novetat
és la del vostre viatge?
Jo no m'heu volia creure, 285
mes per ahí tots hu saben.
JOAQUINA. *[Apart]* Voràs quants esparamientos [17].
RAMON. Pues no sé perquè t'estranyes...
VALERO. ¡Hi ha en lo veïnat mal bum bum!
RAMON. ¿Bum bum?
JOAQUINA. *[Apart, a Ramon]* ¿Veus com ve fisgant-se? 290
VALERO. A mi, sinse preguntar
prompte m'han dit uns i atres:
«Ramon, el passamaner [18],
se'n va fóra a mudar d'aigües;
¡i que se'n va llunt, molt llunt! 295
¡A Patraix o Benimàmet!
JOAQUINA. *[Apart, a Ramon]* ¿Veus com se fisga?
RAMON. Valero,

¡fes favor de no burlar-te!
JOAQUINA. Pues t'han enganyat, perquè
a on anem és a Millares 300
a respirar l'aire pur
dels montes i a recrear-se,
lo que no poden fer tots.
VALERO. Va, m'ajue que us[c] agarren
els carlistes[19].
RAMON. ¡Eu! No havia 305
jo pensat...
VALERO. I això és més fàcil...
JOAQUINA. ¡Vamos, ja en tenim un[a] atra!
VALERO. ¡Per lo manco us[c] ixen lladres!
RAMON. No vingues en profecies
com eixes, atormentant-me, 310
lusifer! ¡Ja no me toca
la camisa...!
VALERO. ¡Endu[s]-te'n armes,
mas que siga una escopeta
de llanda!
JOAQUINA. *[Apart]* ¡Xe, quines gràcies!
Pues si jo solte la llengua... 315
[Alt] Vinga, Ramon, ¿tu t'afanyes?
RAMON. ¿Què vols?
JOAQUINA. ¿No t'olvides res?
No anem, acabant, en ànsies.
RAMON. ¿Vosatros, de la botiga
de Sant Antoni[20], portareu 320
lo que jo diguí, els sitratos[21]
i la calaguala[22]?
MICALET. ¡En grande!
RAMON. ¿La farina de llinós[23]
i l'àrnica?
VALERO. ¡Bones salses
pe'a una paella! ¡Podies 325
endur-te'n les harbolàries!
¡Home, enduga's un pernil
i una bóta d'a[h] mig cànter
de Benicarlo[24], i arrime's
al dia cinc o sis llànties[25]...! 330
RAMON. ¡I muiga's!
JOAQUINA. No li contestes,
Ramon.
RAMON. ¡Este vol que agarre
una irritació!
MICALET. *[Apart]* Em figure
que no pelen un pollastre[26].

[Ramon] a Micalet, que estará dándole vueltas a una silla, moviéndola como una devanadera.

RAMON. ¡Mira, Lusbel, les caïres,
te'n pots anar a rodar-les
al riu!
VALERO. ¡Malo! No hi ha dubte
que us[c] passa alguna catàstrofe!
RAMON. Munta, veges donya Rosa
si està a punt, y antes con antes
pergam-los de vista.
JOAQUINA. ¡Fill,
jo no sé tu com aguantes!

Vase por el foro.

ESCENA VII

Dichos, menos Joaquina.

MICALET. Pare, ¿vosté se'n recorda...?
VALERO. En seguida li hu encaixe.
¡Xe, Ramon!
RAMON. ¿Què vols?
VALERO. Parlem
d'atre assumpt que l'interessa
al meu xic.
RAMON. Ara tinc pressa;
quan torne, ja tractarem...
MICALET. Això són excuses vanes.
VALERO. Poc té que tractar el cas.
RAMON. Pues, bueno, [e]lixirem del pas
ja que teniu tantes ganes.
Debaes se forma il·lusions
Miquelo en ser gendre meu.
MICALET. ¿Què diu vosté?
RAMON. Ja hu sabeu.
VALERO. Xe...
RAMON. Jo ha fet observacions...
[Apart a Valero] I seria un sacrifici...
Pues hi ha coses molt patents.
VALERO. Però eixos inconvenients...
¿És que el xic té algun mal vici?
Podrà ser saragatero[27],
no t'heu negue, ho du l'edat;

mes treballaor i honrat...
RAMON. Ton fill és de mal agüero.
Hi ha senyals que el seu perill 365
ningú desconéixer pot.
Sempre que ve ací ton fill
veig per l'aire un borinot.
Ell no xafa estes rajoles
que no nos passe algo estrany; 370
¡vols més que [e]ixir-se'n del pany
la clau i caure ella a soles!
¿En quina casa has vist tu,
des de dalt l'escudeller,
rodar la mà de morter 375
sinse tocar-la ningú?
¡Pues, fill, Déu que me perdone,
però en vista d'eixos casos,
en quant ell aguaita els nassos
en seguida m'aborrone! 380
VALERO. ¡Home, talle's eixes metxes! [28]
¡Quan jo dic que està guillat!
¡I hu prenc en formalitat
sabent del peu que coixeges!
RAMON. Te rius, i el meu cos se posa 385
com la pell de la gallina.
VALERO. ¿Vols que te diga una cosa,
Ramon? ¡Que si vas aixina,
prompte t'obriran la fossa!
RAMON. ¡Guapo! Animal...
MICALET. ¿Com s'explica? 390
¿Quin motiu té pe'a negar-se?
VALERO. Si te correspon la xica,
ja podeu amonestar-se.
RAMON. Valero, ací no s'estila
que les meues lleis alteres; 395
bo fóra que tu vingueres...
VALERO. Home, fuixca, tio Cavil·la.
RAMON. Si cavil·le o no, els meus drets
usurpar-los mai podràs.
VALERO. Calla, que te moriràs... 400
RAMON. ¡Bruto!
VALERO. ...Cara a la paret.
RAMON. D'oir-lo hasta me se posa
mal gust de boca.
VALERO. Ja veig
que tens l'aspecte prou lleig.
RAMON. ¡Oi!

MICALET. ¡Eixa sí que és més grossa! 405
(Apart a Valero) Si vosté aixina l'apura
queda el viatge en projecte.
VALERO. *(Apart a Micalet)* Tal volta.
RAMON. ¡Diu que l'aspecte
el tinc lleig, este es figura
posar-me a mi en aprensió! 410
VALERO. Pues, mira, en formalitat,
cregues que estàs prou trencat
de color[29].
RAMON. L'agitació,
el mareig... és natural...
Ahí tens per què tremolava... 415
¡Eu, ara només faltava
que me posara jo mal!

Tomando un espejito de encima del velador y mirándose la lengua.

VALERO. Por supuesto, tu no faces
alt ni baix... Seria mengua.
RAMON. *(A Valero)* ¡Tinc una taca en la llengua! 420
MICALET. ¿El veu? ¡Ja esta fent carasses!
VALERO. ¡En ningú del món s'iguala!
Xe, Ramon, ¿i eixes ulleres?
MICALET. ¡Aixina en xansa o en veres
vosté l'ha ferit de l'ala! 425

ESCENA VIII

Dichos y Ramona por la derecha.

RAMONA. Si tenen ganes, quan vullguen
el dinar està en la taula.
¿Mon tio ací? *(Apart a Micalet)* No has parat
hasta fer-lo vindre.
MICALET. ¡Xansa!
¿Saps que ton pare se nega? 430
RAMONA. Aixina m'heu recelava.
MICALET. ¿I què et pareix...?
RAMONA. Lo de sempre:
que et cumpliré la paraula.
RAMON. ¿Què dies tu?
RAMONA. ¿Jo? No res.
RAMON. ¿Per què me mires la cara? 435

RAMONA. ¿Qui, jo? Pues la fa bonica
pe'a recrear-se mirant-la...
RAMON. ¿Que me trobes groc?
RAMONA. ¡Pareix
que haja vist ànimes!
MICALET. ¡Alça!
RAMON. Pues, senyor, res me fa mal, 440
però no estic bo; la causa
pe'a mi, són els formatgets
d'ahir.
RAMONA. Gelant-se en la taula
està el dinar.
RAMON. Jo no dine.
RAMONA. Acabant diu que es desmaia. 445
RAMON. Si hasta pareix que per punts
me se va posant amarga
la boca. Fes-me aigua en sucre.
RAMONA. ¡Bon viatge se prepara!
Deixe's de llepoleries 450
i menge, que això li falta.

ESCENA IX

Dichos y Nicolás por el foro.

NICOLÁS. Don Ramón...
RAMON. ¿Qué hay, Nicolás?
NICOLÁS. Que para las doce faltan
treinta minutos, y ustedes
lo toman con mucha calma. 455
MICALET. *(A Valero)* Este deu ser el chiquillo
d'allà que les acompanya.
NICOLÁS. Mientras comen y se arreglan...
RAMON. ¿Comer? ¿Y quién tiene ganas?
NICOLÁS. ¿Está usté malo?
RAMON. ¿Por qué 460
lo dise usté?
NICOLÁS. No, por nada.
RAMON. Quan ell me fa eixa pregunta...
NICOLÁS. ¡Verá usted aquellas aguas
y aquellos aires qué pronto 465
animarán esa cara!
RAMON. ¿Estoy trencao de color?
NICOLÁS. Un poco.
RAMON. *[Apart]* ¡Tots! ¡No s'escapa!

NICOLÁS. Ramona y yo, ni un instante
hemos de parar en casa. 470
MICALET. ¿Com?
NICOLÁS. La llevaré a mi huerto
a coger ciruelas claudias.
¿Usté no me dijo anoche
que le gustan mucho?
MICALET. *[Apart]* ¡Aguarda!
NICOLÁS. Cerca tengo yo unas viñas 475
de moscatel y de planta;
lo mejor de todo el término.
Si vamos a mi masada
haré que corten colmenas;
verá usté que miel tan blanca. 480
RAMONA. Veremos.
NICOLÁS. ¿Cómo veremos?
¡Tenïendo usted ganas [29 b]
de ver todo aquello...!
RAMONA. Es claro;
a una cuando le alaban...
NICOLÁS. Pues cumplirá su deseo. 485
MICALET. *[Apart]* Hu desitjava la falsa!
NICOLÁS. Usté no vuelve a Valencia.
RAMONA. ¿Yo, por qué?
NICOLÁS. Porque se casa
en Millares.
RAMONA. En seguida.
MICALET. ¡Voto va Dios! Pare...
VALERO. Calla. 490
MICALET. ¡A eixe xurro jo li pegue!
VALERO. ¿Pues que tu ja els veus en marxa?
RAMONA. *[Apart]* Rabiant està Quelo. *[Alt]* Voy
a ver si mi madre baja.

Vase [por el] foro.

ESCENA X

Dichos, menos Ramona.

NICOLÁS. ¿Dije yo bien, don Ramón? 495
RAMON. Nicolás, por sircunstansias
resientes, de ningún modo
puedo abandonar la casa.
VALERO. *(A Micalet)* ¿No t'heu dic?
NICOLÁS. ¿Ahora salimos

con ésas? ¡Tendría gracia! 500
RAMON. ¡Estoy algo malvarroso!
NICOLÁS. Justo, por la misma causa
quiero que usté venga *[Apart]* y más
porque la chica me agrada.
[Alt] Bueno fuera que teniendo 505
la salud en la montaña
se apoderase aquí el mal.
RAMON. ¿Que tan enfermo me halla?[i]
NICOLÁS. ¡Otra!
RAMON. Parle con franquesa.
NICOLÁS. Hombre, sí que da usté lástima. 510
[Apart] Con tal que venga...
VALERO. ¡Et comprenc!
MICALET. ¡Eixe li ha tirat en bala!
VALERO. ¡Ramon, jo de tu el viatge
el suspendria per ara!
NICOLÁS. ¡Vaya un consejo!
VALERO. A la vista 515
no tens cosa d'importància;
però pot anar per dins
la processó, i per si aguaita...
Tu, gita't luego, i bon ánimo.
Acudint prompte s'*ataja*... 520
RAMON. Ningú me lleva l'enrònia
dels formatgets.
NICOLÁS. ¡Qué bobada!
RAMON. Cridaré al metge.
VALERO. Els doctors
t'enredraran més encara.
NICOLÁS. *(A Valero)* Oiga usté...
RAMON. ¡Animetes santes! 525
¿com ha pegat jo tan mala
volta? ¡Pues no me s'entoixa
que me s'ha endurit la panxa
com un cudol!
NICOLÁS. ¡Voto al draque[30]!
Usted al señor lo alarma 530
sin motivo; buen remedio
decirle que guarde cama.
VALERO. ¿Amic, i vosté és doctor
pe'a voler ací tirar-la...?
NICOLÁS. ¿Y usté?
VALERO. Jo conec la seua 535
enfermetat. En ma casa
tinguí un sabater que duia

com tu la mateixa marxa.
RAMON. ¿I es morí eixe sabater?
VALERO. Sí...
RAMON. ¡Adiós, Ramon!
VALERO. ...De setanta 540
anys. El so Diego.
RAMON. *[Apart]* ¡Respire!
[Alt] ¡Pobre home, jove encara!
NICOLÁS. El señor, la enfermedad,
según su aspecto, no falla,
la tiene en los hipocondrios [31]. 545
Es dolencia hipocondríaca
de carácter hipocóndrico.
VALERO. Just [j], albarda sobre albarda.
NICOLÁS. Usted, observe los síntomas.
RAMON. *[Apart]* Sols d'ouir-lo, mala gana 550
me retenta [32]. *[Alt]* ¿Y en el cuerpo
los congrios [k], por dónde paran?
NICOLÁS. Hipocondrios. El barbero
de mi pueblo lo explicaba.
Los tenemos... aquí... en la 555
membrana pituitaria [33].
RAMON. Mal puesto.
NICOLÁS. En fin, ello es
que la dolencia reclama
como remedio eficaz
el aire de la montaña. 560
VALERO. Usted, al señor lo anredra.
NICOLÁS. Y usted lo asusta y lo mata.
RAMON. ¡Entre l'u i l'atre, pitjor
m'han posat de lo que estava!

ESCENA XI

Dichos, Joaquina y Ramona por el foro.

JOAQUINA. Ja s'han endut l'equipatge 565
de la de dalt, conque vinga...
RAMON. A mi, feu-me el llit.
JOAQUINA. ¿Què dius?
NICOLÁS. ¡Vaya una majadería!
VALERO. Sí senyor, deveu cuidar-lo.
RAMON. ¿A tu te pareix que aixina 570
me puc posar jo en camí?

JOAQUINA. ¿De què te queixes? Explica't.
RAMON. Tinc danyats els poliutos[34]
o poliondrios[k].
NICOLÁS. ¡Atiza!
JOAQUINA. ¿Però a on te fa mal? Respon. 575
RAMON. ¿Usted adónde desía...?
A Nicolás.
JOAQUINA. ¡De millors n'hi han en les gàbies[35]!
RAMON. Tu veges la llengua. *¡Fija't!*
JOAQUINA. ¡Fes-li a Coqui[36] eixes carasses
i te retrata en seguida! 580
Usté es quien le ha dicho...
NICOLÁS. ¿Yo?
Que la mejor medicina
para su mal, pues no tiene
más que miedo, es la alegría
del campo. Pero este hombre 585
opinó de tan distinta
manera...
VALERO. Clar, la persona
quan està mala, se gita.
¿Tu, què m'has dit?
RAMON. Tu has segut...
JOAQUINA. Vine dins prompte i avia't. 590
No hagas caso de personas
que ni mirarlas debías.
VALERO. ¿Per mi hu dius?
JOAQUINA. Por ti; pues como
no has viajado en tu vida
rabias al ver que nosotros 595
marchamos...
VALERO. ¡Oi! ¡A la Xina!
JOAQUINA. Vamos a veranear
donde van las gentes finas,
¿lo entiendes? Hasemos una
espendisión[k] recreativa, 600
mientras tu irás a la ceba[37]
de Burchasote[k], o a Llíria,
si és que pones lladriola
y arreplegas.
VALERO. So Jogima,
jo tinc sempre un parell d'onces 605
pe'a fer una romeria.
Això de posar lladrioles...
JOAQUINA. No tires golaes[38].
VALERO. ¿Qui en tira?

¡Sou vosatros, tafarreros[39]!
NICOLÁS. Deje usté.
JOAQUINA. ¡Todo es envidia
que mos tiene!
VALERO. ¿Enveja jo?
Cavallers, hasta la vista.
Vase [por el] foro.
JOAQUINA. En esta casa, los pies
no los pongas en tu vida.

ESCENA XII

Dichos, menos Valero.

RAMON. ¡Quan jo dic que el tal viatge
nos ha de costar...!
RAMONA. Arriba
le llama a usté doña Rosa.
NICOLÁS. Voy. *[Apart]* ¡Esa vieja maldita
no para!
Vase [por el] foro.
JOAQUINA. Peguem un mos.
RAMON. Com hi ha Déu que no eixiria.
¿Hu has pensat bé?
JOAQUINA. ¡Mala sombra,
passa, que me tens solsida[40]!
¡Ai! ¡No em voré jo en lo cotxe!
Vanse por la izquierda.

ESCENA XIII

Micalet, Ramona y después el Mozo de la posada.

MICALET. ¿Veus com m'enganyes?
RAMONA. ¡Porfia
com la teua...! Si ells s'empenyen
en anar...
MICALET. La que hu desitja
eres tu, per eixe mico...
RAMONA. ¡Ments! I és prou que et repetixca
que te doní una paraula
i eixa sabré jo cumplir-la.
MICALET. Tu voràs, als quatre dies

com no te'n recordes...

RAMONA. Vinga,
Miquelo, no sigues burro,
¿creus que jo t'olvidaria?

MICALET. ¿M'escriuràs?

RAMONA. En quant aplegue. 635

MICALET. Endu[s]-te un barral de tinta.

RAMONA. ¿Que allí vaig jo a fer palots
i ganxos[41]?

MICALET. ¡Haurà desditxa!
¡Bonicos dies m'esperen!
¡De pensar-ho...!

MOZO. Ave Maria... 640
¿El equipaje de ustedes
está listo?

RAMONA. Mare, ixca.

ESCENA XIV

Dichos y Joaquina por la derecha.

JOAQUINA. ¿Ací estàs en tot lo lleu?
¡Arregla'm els xics, endigna!

Vase Ramona por la derecha.

RAMONA. Veja este mosso, que ve 645
per los baüls.

MOZO. Y aprisica,
que están ya enganchando.

JOAQUINA. ¡Sielos!
Esperar-se una meajita
y que no enganchen tan pronto.

MOZO. Como pase la hora fija 650
se quedan ustés...

JOAQUINA. ¡Ramon!

MOZO. ¿Hay mucho que llevar?

JOAQUINA. Tinga,
vaya bajando ese cofre.

Cargando el mozo con el cofre que hay en la escena, desaparece por el foro.

ESCENA XV

Dichos y Ramon por la derecha.

JOAQUINA. Va a moure el cotxe. ¿T'heu dia
que aniríem en curruixes[42]? 655
RAMON. Rosegant mitja pastilla[43]
estic per no pedre temps.
Estos viatges aixina
tan atropellats... ¿La meua
capela?
JOAQUINA. En eixa caïra. 660
MOZO. ¿Hay más baúles?
JOAQUINA. Ahí dentro.

Señalando la puerta derecha, por donde desaparece el mozo, saliendo luego cargado con dos cofres y se va [por el] foro.

RAMON. ¡Ja s'ha endut el de la xica!
JOAQUINA. ¿Eixe borinot, què aguarda?
RAMON. Despedir-se de ta filla
si és de bé. ¡Poca-vergonya! 665
¡Encà com te perc de vista!
JOAQUINA. Pren la teua sombrerera.
¿A on deixí jo la sombrilla?

Buscándola, hasta tomarla de encima de la silla.

RAMON. ¡Quin[a] atra! ¿I el meu parauies...?
JOAQUINA. El té davant i no el guipa. 670
Fortuna que està propet
el hostal.
RAMON. Eixa és la ditxa.

ESCENA XVI

Dichos y por el foro el Mozo llevando un perrito faldero. Luego, por la derecha. Ramona con una cesta y un saco; los dos niños y la niña, ésta con una bufanda[44] de almohada su-

poniendo que dentro va un gato; los Niños llevando el uno una jaula con un pájaro y el otro un caballo de madera y varios juguetes.

MOZO. ¿Hay más?
JOAQUINA. Chico, ¿y doña Rosa?
MOZO. En el coche les espera.
JOAQUINA. ¡Què tal! Per pillar bon puesto
se n'ix a la callanteta.
RAMON. ¿Eixe gos?
MOZO. Me ha hecho subir
porque se olvidó la perra.
RAMON. ¿Y ha de venir con nosotros
el animal?
JOAQUINA. No mossega.
RAMON. Pot rabiar per falta d'aigua.
JOAQUINA. ¡Ai, xico, la botigeta
no te s'olvide!

Ramona sale por la derecha con los chicos.

RAMONA. Estos xics,
veja vosté com hu arregla.
Volen carregar en tots
els jocs i en la cagarnera.
RAMON. Deixa-los, no els feu plorar.
Però... dins la coxinera,
¿què és lo que du Viçantica?
RAMONA. ¿No l'ou maular? A *Soneja.*
JOAQUINA. ¿El gat? ¿I consentiries...?
RAMON. T'arraparà, filla meua;
¿ja plores? No res, endu[s]-te'l.
Como usté lleva la perra,
sin duda está arisonao
el gato, y es que le allega
la olor...
MOZO. És mansa; en el coche
se harán amigos.
RAMON. Sí, ¡espera't!
MOZO. ¿Pero no hay más?
RAMONA. Tome usté. *Dándole el saco.*
Jo portaré la cistella.
MOZO. L'exceso del equipaje
sube más de tres pesetas.

RAMON. ¡Santo Dios!
MOZO. ¿Cuántos asientos
son ustés?
JOAQUINA. Cuatro.
RAMON. No aplega[45].
MOZO. Pues, ¿y los chicos?
RAMON. Los chicos 705
s'embotirán como puedan
en medio asiento.
MOZO. ¿Tan grandes
como son?
JOAQUINA. Si manifiestan
más edad, es porque están
muy desenrollados.
MOZO. Esa 710
razón l'administraor
puede ser que no l'atienda.
RAMON. Hombre, si se desenrollan
los chicos, ¿es culpa nuestra?
MOZO. Vuélvalos usté a enrollar... 715
¡y, en fin, a mí qué me cuentan!

Vase por el foro.

ESCENA XVII

Dichos y después Valero, con una escopeta, por el foro.

RAMON. Ja mos saquegen, i encara
no ham eixit dels portals; deixa
que passem les creus[46].
JOAQUINA. Andando.
¿Tu què aguardes ja?
MICALET. Volguera 720
acompanyar-los un tros
hasta l'hostal.
JOAQUINA. ¡Quina idea!
RAMON. ¿Com ha de dir jo les coses?
RAMONA. ¡Pare!
RAMON. Si deixe a València,
és per pedre-vos de vista. 725
MICALET. Mire, jo sé que la febra
dels sels m'ha de consumir
mentres Ramona s'absenta;
però, en tornar, ¡ni vosté

ni sa mare, ni s'agüela 730
nos separaran!

RAMON. ¡Justet!
Però tu, ara, xapesca[47].
[Valero] saliendo por foro.

VALERO. ¡Miquelo!

MICALET. ¡Pare!

JOAQUINA. ¿Atra volta?

VALERO. Tin, du[s]-me tu l'escopeta.

RAMON. ¿Eixa arma està carregà? 735

VALERO. En bala, no passes pena.

RAMON. Però... ¿a on van estos dimonis?

VALERO. A Millares.

RAMON. ¡Mare meua!

JOAQUINA. *[Apart]* ¡Envejós!

MICALET. ¡Viva! ¡Rejudes,
i quina pedrà més seca! 740

VALERO. Toca[48], en lo cotxe es vorem.
Vanse por el foro.

RAMON. Mira, fem-los una feta:
no anem nosatros.

JOAQUINA. ¡Ramon,
passa davant!

RAMON. Considera
que eixe xic té mal agüero 745
i que el cotxe nos despenya.
Creu-me.

JOAQUINA. Ahí te quedes.

RAMON. En nombre *Santiguándose.*
del Padre y del Hijo... Senya't.
Senyeu-se tots. ¡Ai! ¡Déu faça
que torne a vore't, València! 750

Desaparecen todos por el foro, quedando la escena sola un breve instante hasta que aparece Ramon nuevamente, ejecutando lo que marca el diálogo y repitiendo luego la misma salida.

RAMON. Si els xics no demanen l'aigua,[k]
s'olvidem la botigeta.

Tomándola de encima de la mesa, vase por el foro. Apareciendo [Ramon] nuevamente con el saco del gato.

¡Me faran tirar el lleu!
Si me descuide, se queda
en casa lo principal; 755
la mariposa[49], ¡friolera!

Tomando la cajita de la jeringa, que está oculta debajo del sofá.

Pobres xics, que a lo millor
necessiten... ¡Xe, *Soneja*,
no arrapes! ¡Pos no m'endorsen
el gat en mig l'escaleta! 760
¡I diu ma muller que vaig
a divertir-me! ¡Ah, culebra[50]!
Cavallers, si acàs no torne,
resen per mi una caseta[51].

FIN DEL ACTO PRIMERO.

ACTO SEGUNDO

Entrada de una casa de labrador; puerta al foro que da a la calle; dos laterales. Sillas con asientos de cuerda; una mesita de pino a la izquierda; etc.

ESCENA PRIMERA

Micalet y Francisca.

FRANCISCA. ¿Qué tal? ¿Cómo le va a ustés
en casa de la María?
MICALET. Bien.
FRANCISCA. Aquél es mu buen puesto,
y mi hermana es lo más lista
y servisial. ¿Conque ustés 5
conosen a la familia
que tenemos aquí?
MICALET. Es claro:
¡si somos parientes!
FRANCISCA. ¡Mira!

MICALET. ¿No está el tío Juan?
FRANCISCA. Mi pare[52]
salió con las señoricas
y don Ramón; me figuro
que ya estarán de volvía,
porque es tarde.
MICALET. ¿I cap a dónde...?
FRANCISCA. Le alquilaron la burriquia
a *Pantalón remendao*[1],
el suegro de mi María,
y hasta la fuente del Pino
me pienso que llegarían.
MICALET. Y eso, ¿a dónde para?
FRANCISCA. Tal cual[53]
llega usté a las piedresicas,
drechico, drechico, viene
la cañá del tío Migas;
eche usté por el atajo
y sale a la Yesería.
Dende allí diquia la fuente
en dos saltos.
MICALET. Pero, chica,
¿qué me sé yo por qué banda
s'encontra eixa retafila...?
FRANCISCA. A cualquiera que pregunte
por el camino... Yo misma,
si no tuviera qué hacer
aquí, le acompañaría.
MICALET. ¿Que asperas al novio?
FRANCISCA. ¡Vaya!
MICALET. ¿No? Pues veas en la esquina
ese que está de plantón
a qui espera.
FRANCISCA. Es el Panchica;
uno que es guarda de término.
MICALET. ¡Pues fa bona guarderia!
El término de tu calle
sí que no el perd ell de vista.
Siempre lo veo rondando.
FRANCISCA. Como mi pare le priva
la entrá, y él es mu seloso...
MICALET. ¿Per això se plantifica?
FRANCISCA. Más pesadumbres me cuestan
sus selos; no bien atisba
que algún moso habla conmigo,
al punto lo desafía.

Es mu majo; aquí no hay naide
que le eche la pata ensima. 50

MICALET. És dir, que si me agustaras
y vea que jo te dia
por ahí te pudras, salero...

ESCENA II

Dichos y José, con una escopeta al hombro, apareciendo a la puerta del foro.

JOSÉ. ¿Han dao las sinco, Fransisca?

FRANCISCA. *[Apart]* ¡Virgen! *[Alt]* A isirte verdá, 55
yo no he sentío...

MICALET. *[Apart]* ¡Ay, Panchita!
S'ha figurat que la nòvia
li bufe, i ell mos espia.

FRANCISCA. Está el reló de la plasa
desbalijau hase días; 60
José puede dar rasón...
tú que vendrás d'allá arriba,
¿has encontrao por la fuente
del Pino a las señoricas?
Preguntándome por ellas 65
está el señor.

JOSÉ. *[Apart]* Esa es grilla[54].

MICALET. *[Apart]* ¡Este *majo* té una escama...!

JOSÉ. Pues sí; los vi en compañía
de tu padre y Nicolás.

MICALET. ¿Micolás?[m]

JOSÉ. El de la viuda. 70

MICALET. ¡Cristo padre! ¡Em diu ahir
que primer se quedaria
en casa que eixir en l'atre!
¡Jo li promet a eixa endigna...!
Hasta otro rato.

Vase por el foro.

ESCENA III

José y Francisca.

FRANCISCA. ¿Qué mosca
te ha picao?
JOSÉ. Asina, asina... *Con el puño cerrado, amenazando a Miguel.*
¡Como le pille...!
FRANCISCA. ¿También
interpreta tu malisia...?
JOSÉ. Verá ese valensianete[55]
si yo le rompo la crisma.
Que venga muy amenúo
hasiéndote aquí visitas...
FRANCISCA. Pues vendrá, porque es pariente
de los señores.
JOSÉ. ¡Mentira!
FRANCISCA. ¡Anda, bruto, que me tienes
con tus selos corrompía!
JOSÉ. ¿Me despachas?
FRANCISCA. ¡Escamón!
¡Siempre parao en la esquina
como un espantajo!
JOSÉ. Al fin
haré yo una tropelía.

Óyese fuera la voz del tío Juan.

TÍO JUAN. ¡Xo, burra!
JOSÉ. ¡Tu pare!
FRANCISCA. Vete,
pues si te halla...
JOSÉ. ¡Suerte endina!

Vase precipitadamente por el foro.

RAMON. *(Dentro)* ¡Xo, burra! ¡Tío Juan!
TODOS. *(Ídem)* ¡Ay!
FRANCISCA. ¿Qué habrá pasao? ¡La burriquia
que lo tiró a don Ramón!
Como es tan espantadiza,
y además cojea un poco,
y siempre tiene la pícara
costumbre de arrodillarse...
¡hiso buena despedía!

ESCENA IV

Francisca y por el foro el tío Juan, con una cesta llena de uvas. Ramon, envuelto el cuello con una bufanda y lleno de polvo. Joaquina, Ramona y los niños.

FRANCISCA. ¿Se han asustao?
RAMONA. ¡Considera!
TÍO JUAN. Vamos, ná; no ha sido ná.
JOAQUINA. No pega un volantinero
la volta que tu has pegat;
i tot per ser un marlotes[56] 105
i voler vindre a cavall.
TÍO JUAN. Grasias a Dios, no ha tuvío
consecuensia...
RAMON. ¡En l'espinàs
tindré alguna pelaüra!
Me cou molt.
JOAQUINA. Ja pots buscar 110
l'àrnica.
RAMONA. Si vol paréixer...
RAMON. ¡Eixos xics s'han atracat
de figues! Enseguideta
gita-los sinse sopar.
TÍO JUAN. Buena tripà[n] se han echao. 115
RAMON. ¡Tan males que són!
TÍO JUAN. Tomad; *Ofreciéndoles un membrillo.*
eso no es malo.
RAMON. ¡Un codony!
¡Maleït! ¡Si eso es capás
de causarles un farrago
de dos mil demonios!
TÍO JUAN. ¡Quiá! 120
Aquí todo sienta bien
porque esto es mu natural
y mu sano.
RAMON. Endu[s]-te'ls prompte.

A Ramona, que se va con los niños por la derecha.

TÍO JUAN. Esto es mu sano.
RAMON. *[Apart]* ¡Quin pap!

Vamos, ja s'ham divertit 125
p'a ser la primera esprà
que eixim. Res me ve de nou:
la sombra d'aquell *briján* [57]
mos perseguix.

JOAQUINA. ¡Justet!

RAMON. Ara
falta que, juant juant, 130
s'endenye la pelaüra.

TÍO JUAN. Póngase vinagre y sal.

RAMON. *[Apart]* ¡Recepta de gos! *[Alt]* I ustet,
siendo de su vesindad
la burra, ¡no conoserla 135
más a fondo! ¡Quin tio *Juan*!

TÍO JUAN. ¡Pues si me dise su amo
que es seguro el animal...!

RAMON. ¡Seguro! ¡I en el camí
deu voltes s'ha agenollat! 140
Eixe tío *Pantalón*
remendao [1] es un chalán;
¡Qui lloga una burra coixa...!
¡Atxí! Ja m'ha constipat;
¡no deixar-me endur la capa! 145

JOAQUINA. ¡Chico, en lo ponent que fa!
Prou se riuen; jo de vore't
la bufanda, estic suant. *Señalando una porción*
Però, ¿ací esta faramalla [58] *de chicos que habrá en*
què vol? *el foro.*

FRANCISCA. ¡Marchaus a juar! 150

JOAQUINA. ¡Mà que estem bé! ¡En este poble
tot se queden encantats
al vore-mos!

RAMON. ¡Ja té llanços!
Ni que veren desfilar
una col·lecció de micos 155
els faria més estrany.
Jo tremole...

TÍO JUAN. Pues aquí
naide se mete...

RAMON. *[Apart]* Larán.
No estic tranquilo. *(A Joaquina)* Después
te diré lo que he [b] observat. 160

JOAQUINA. Mira, Ramon, no escomences
en los calfaments de cap.

TÍO JUAN. Vaya, ¿les gustó la fuente
del Pino?

JOAQUINA. ¡Jo hu crec, i tant!
TÍO JUAN. Estas aguas son mu buenas. 165
JOAQUINA. ¡Calle, que obrin una fam!
RAMON. Massa fortes: en dos dies
a mi m'han arruïnat...
¿Xica, donya Rosa, diuen
que està en lo llit?
JOAQUINA. Sí.
RAMON. ¿No saps 170
lo que té?
JOAQUINA. Pobra sinyora,
después haurem de passar.
RAMON. ¿[E]ixir jo a fosques per eixos
carrerons? ¡No lo verás!
TÍO JUAN. A usté ya le gusta el pueblo. 175
RAMON. Hombre, de día tal cual,
pero por la noche m'entra
una espesie de fredat.
¿De quì serà un gos que tota
la santa nit està aüllant? 180
TÍO JUAN. Pues esta noche, los mosos
lo quieren a usté osequiar
con un ratico de música...
JOAQUINA. ¡Qué bien! ¡Xico, tindrem ball!
RAMON. Mucho agradesco...
TÍO JUAN. Es costumbre, 185
y lo hasen de voluntá.
Conque usté les dé acabando
pa una merienda, se irán
más agraesíos...
RAMON. *[Apart]* ¡Oi!
[Alt] ¿Por qué s'han de incomodar...? 190
TÍO JUAN. Ellos tienen ese gusto.
RAMON. *(A Joaquina)* ¿No te dijo Nicolás
que a visitarnos vendría
esta noche su mamá?
FRANCISCA. Yo me olvidé... Por ustedes 195
vino antes a preguntar
uno de los forasteros
que en ca mi María están.
JOAQUINA. ¿Por nosotros?
RAMON. *[Apart]* ¡Eixe endigne...!
TÍO JUAN. ¡Qué divertío es el tal 200
señor Valero! Y mu franco.
RAMON. *[Apart]* Molt; ¡s'hauran emborratxat
junts!

FRANCISCA. ¿Conque ustedes son parientes?
RAMON. *[Apart]* ¡Mos desacreditaran!
JOAQUINA. ¿Quién ha dicho eso?
FRANCISCA. El Miguel.
JOAQUINA. ¿Parientes? ¡Qué falsedad!
RAMON. Ni tampoco benvolientes [59].
JOAQUINA. ¡Debías hasernos más
favor!
FRANCISCA. Él fue quien lo dijo.
JOAQUINA. Pero sin reflexionar
la trasa de unos y d'otros,
tú te lo calabas ya.
TÍO JUAN. Dise muy bien la señora.
Paese que no tengáis
sentido pa distinguir...
FRANCISCA. Yo no lo dije por mal.
Enciendo el candil, que apenas
nos vemos.

Francisca encenderá el candil, colgándolo de un clavo, y desaparece por la izquierda.

TÍO JUAN. ¿Conque los sais
reales de la burriquia
se los puedo yo pasar
a *Pantalón remendao* [1]?
RAMON. ¿Seis reals per mitja esprà?
TÍO JUAN. Como estamos en vendimias
y el hombre perdió un jornal...
JOAQUINA. Tome.

Dándole seis reales al tío Juan, que se va por el foro.

RAMON. ¡Açò és la Calderona [60],
ací mos despullaran!

ESCENA V

Ramon, Joaquina y Ramona por la derecha.

RAMONA. Ja estan els xics en lo llit.
Quan vullga posar-se l'àrnica...
Mare, aquells xoriços, veja

de penjar-los.
RAMON. ¿Que ne falta 230
algun atre?
JOAQUINA. ¡Eixe gossot
del ferrer, si veig que passa...!
Ahir el trobí en lo quarto
provant a obrir en la pata
el calaix.
RAMON. ¡Pobre *Soneja*! 235
¿Qui li haurà donat capiata[61]?
RAMONA. P'a mi ha segut *Pantalón*
remendao[1].
JOAQUINA. Li teniu ràbia,
y tú eres hija de padre;
a pensar mal ningú us[c] guanya. 240
RAMON. ¿Pensar mal? Si tu saberes...
Jo no t'ha dit res encara,
perquè jo mateix tinc por
de dir-m'heu a mi.
JOAQUINA. Algun[a] atra...
RAMON. Parat al nostre cantó 245
i mirant cap a esta casa
veig sempre que aguaite, un home
en escopeta i en manta.
Un home que el seu aspecte
ja diu...
Subiendo a la puerta del foro, y mirando hacia la calle.

RAMONA. ¡Vosté mos alarma! 250
JOAQUINA. ¡Tonta!
RAMON. Tu mos vas a pedre[o].
Te dones tal importància
que ací lo manco es figuren
que jo sóc un Salamanca[62].
JOAQUINA. Si no bufàrem un poc, 255
¿creus que donya Policarpa
vindria hui a visitar-mos
i a tractar sobre...
RAMON. Ara falta
que qualle.
JOAQUINA. Fill, ¿tu no veus
que eixe xic s'encén[p] en flama? 260
RAMON. ¿Però la nostra chiquilla...?
JOAQUINA. Jo la trobe molt més mansa.
Ramon, abans que s'emboque

ací donya Policarpa,
asea't un poc, per Déu, 265
¡mira que en eixa bufanda
i eixe sombrero ronyós...!
¡Si tu te veres la fatxa!

RAMON. Dona, en un poble...

JOAQUINA. En los pobles
és a on la gent més repara. 270

RAMON. Ja me voran el diumenge
de pontifical[63].

JOAQUINA. Afaita't
a lo manco.

RAMON. Vinga.

JOAQUINA. Jo
me posaré un[a] atra falda.

RAMON. Pareix que me xorre este ull. 275

Restregándose los ojos.

¿Tindrem alguna maganya[64]?
El baf dels trulls jo ha ouït dir
que és molt mal i sempre inflama...

Vanse por la derecha.

ESCENA VI

Ramona retirándose de la puerta del foro, y después Micalet por dicha puerta.

RAMONA. No hi ha ningú; sin embargo,
a mon pare no li falta 280
motiu en esta ocasió
p'a cavil·lar; jo caic ara
en que també me s'entoixa
haver vist al de la manta.

MICALET. Està a soles.

RAMONA. ¡Quin sortit[65] 285
m'has fet pegar!

MICALET. No m'estranya;
com tal volta esperaries
atra persona...

RAMONA. ¿Jo?

MICALET. ¡Xansa!
Ací, passe per a on passe,
tot el món s'ocupa i parla 290
sobre si Micolasillo

festeja en la valenciana.
RAMONA. Coses del poble; com veuen
que l'atre mos acompanya,
ja en tenen prou...
MICALET. I tu, ahir, 295
¿què me prometeres? Parla.
RAMONA. ¡És dir, que jo hauré vengut
p'a estar sempre dins de casa
feta un mussol!
MICALET. ¿I jo, p'a què?
¡P'a anar a la teua saga 300
contínuament com un xitxo
que de llunt seguix a l'ama!
¡Pos és divertit...!
RAMONA. Si veres
a tothora[q] la matxaca[66]
que tinc en mons pares; tu 305
no vols fer-te càrrec...
MICALET. ¡Falsa!
¡De lo que jo me faig[r] càrrec
és de la teua mudança!
RAMONA. ¡Sempre lo mateix! A l'últim
tiraré la barca a l'aigua. 310
P'a estar així tots els dies
més val que et poses en marxa,
i te'n tornes...
MICALET. ¡Voto a Dios!

ESCENA VII

Dichos y Valero por el foro.

VALERO. Bé. ¿Ja estem de saragata?
¿Què hau mudat d'enteniment 315
al mudar d'aigües? ¡La traça...!
RAMONA. *[Apart]* No estic p'a sornes. *[Alt]* Me criden.

Vase por la puerta [de la] derecha.

MICALET. ¿Veu?
VALERO. ¿Què veig jo?
MICALET. ¡Que s'allarga!
VALERO. Xe, dóna-li tot lo fil.
MICALET. Se casa en l'atre.
VALERO. ¡Se casa! 320
¿Quan?

MICALET. Com seguixquen un mes
en lo poble...
VALERO. ¿I creus que aguanta
ton tio Ramon un mes?
Ni tampoc una setmana.
MICALET. ¿En què es funda?
VALERO. En lo seu geni; 325
en que com tot l'acovarda,
ocasions tindrem p'a fer-lo
botar; el conec jo massa.
Tu, xito.

ESCENA VIII

Dichos y el tío Juan por el foro.

TÍO JUAN. ¿Usté por aquí?
VALERO. Mientras preparan la cena, 330
dije, «vayamos a ver
al tío Juan, no se ofenda
porque no habemos pasao».
TÍO JUAN. ¡Mira, tuviendo franquesa
las personas! ¿Què? ¿Se corre 335
mucho la higa?
VALERO. De paella
se n'anem un dia d'estos,
i queremos que usté venga.
TÍO JUAN. Corriente. [67]
VALERO. ¡Hamos de tomar
mitja bufa!
MICALET. ¡Oi! ¡U sancera! 340
TÍO JUAN. ¡Más vale lo campechanos
que son ustés...! Quien apenas
se divierte es don Ramón.
Antes hubo aquí una gresca...
Porque preguntó mi chica 345
a los señores si eran
parientes de ustés...
VALERO. ¿Negaron
el parentesco?
TÍO JUAN. ¡Por fuersa!
No quieren ellos pasar...
MICALET. ¿Veu?
VALERO. Mutis; això és desprècia. 350
TÍO JUAN. ¿Tal ves serán ricos...?

VALERO. ¡Uf!
TÍO JUAN. Así se dise.
VALERO. Usté muerda...
Ya que pueden...
TÍO JUAN. Eso no
lo permite mi consensia.
VALERO. Quiero desir que Ramon
es muy noble. Usté le lleva
del cuarto...
TÍO JUAN. No hisimos trato.
VALERO. Pues, entonses, tres pesetas
diarias...
TÍO JUAN. ¡Hombre!
VALERO. ¿Que es mucho?
TÍO JUAN. Yo quisiera tres y media.
VALERO. *[Apart]* ¡Foc en ell! ¡Ací li trauen
un renyó, i l'atre l'empenya!
TÍO JUAN. Asiéntese, y probarán
una uvica.
VALERO. Si la sena
nos aguarda...
TÍO JUAN. En acabando.

Ofreciéndoles unas uvas de la cesta, que habrá encima de la mesa, a la que se sentarán Valero y Micalet.

Boval[68], y planta mu buena.
Ya sé qué tienen en casa,
pero esto es una finesa.
VALERO. ¡Ay, tío Juan!
TÍO JUAN. ¿Y un traguico
del anisao?[69]

Tomando del vasar una botella de aguardiente y sirviendo.

ESCENA IX

Dichos y Ramon por la derecha; después doña Policarpa por el foro.

RAMON. No puc llevar-me del cap
a l'home de l'escopeta.
VALERO. Xe, Ramon, ¿que no es parlem?

RAMON. ¡Lusbel! ¡Ací esta parella!
MICALET. ¿Vol vosté un traguet?
VALERO. ¡Quin atre! 375
Si fóra un got de magnèsia,
però açò és veneno puro.
Bebe.
RAMON. *[Apart]* ¡Tants pobrets que hauran en Seuta[70]
i estos tunantes...!

[Policarpa] al foro, suponiendo que habla con alguno que está en la calle.

POLICARPA. Le dices
que mañana yo iré a verla; 380
que hasta hoy no tuve noticia
de su enfermedad.
VALERO. ¿Qui és eixa?
RAMON. ¡Calla, donya Policarpa!
Joaquina, ix en seguideta.
POLICARPA. Don Ramón...
RAMON. Señora mía, 385
selebro infinito verla...
Por aquí...
POLICARPA. Gracias.

ESCENA X

Dichos y Joaquina por la derecha.

JOAQUINA. ¡Señora!
Tome asiento. ¿Está usté buena?
POLICARPA. Bien. Ustedes, la tardanza
de mi visita quisiera 390
que dispensaran.
JOAQUINA. ¡Quesús!
RAMON. Casi, casi...
JOAQUINA. *[Apart]* ¿Tu has vist...?
Indicando a Valero y Micalet.
RAMON. *[Apart]* Deixa'ls.
POLICARPA. Mis ocupaciones...
JOAQUINA. Sierto.
POLICARPA. Llevo siempre una tarea...
Como el chico no se cuida 395
para nada de la hasienda...

JOAQUINA. Y siendo mucha...
RAMON. ¿Este año
las collitas fueron buenas?
POLICARPA. Medianas.
RAMON. ¿Y la del vino?
POLICARPA. Yo cojeré unas trescientas 400
botas.[71]
RAMON. ¡Vamos!
VALERO. ¡Cavallers
ni en lo pla de Quart[72]!
TÍO JUAN. La piedra
castigó mucho las viñas.
RAMON. Por supuesto, no se cuenta
que usté también tendrá pansa. 405
POLICARPA. Es claro.
VALERO. ¡Una friolera![73]
POLICARPA. Sobre mil quintales.
RAMON. ¡Catso!
VALERO. *[Apart]* ¡Mos ha pansit eixa agüela!
POLICARPA. Pero a otro asunto: ¿qué tal?,
¿cómo prueba este terreno? 410
Esto es muy sano y muy bueno.
RAMON. Sin embargo, estoy fatal.
Quise probar una higa...
POLICARPA. ¡Aprensiones!
JOAQUINA. ¡Ya ve usté!
RAMON. Como yo padesco de... 415
la boca de la barriga.
JOAQUINA. Hombre, un pansón[74] no hase mella;
pero, hija, ¡qué apetesibles
son aquí los comestibles
y la carne de la ovella! 420
RAMON. Sí, mas todo va muy caro.
JOAQUINA. A ti, como te pintaban
que aquí las cosas las daban
barata cansiones; claro,
te asustas.
RAMON. ¡Es un desastre! 425
JOAQUINA. No creo...
RAMON. Por Dios, Joaquina,
¡dies reales un pollastre!
VALERO. En mig duro, una gallina.
POLICARPA. Hoy parece que por fin
la huerta se ha recorrido. 430
JOAQUINA. ¡Ya era hora!
RAMON. Hemos tenido

un oraje muy roín.
JOAQUINA. No exageres.
RAMON. ¿Yo exagero?
JOAQUINA. Un poquito de aire...
RAMON. ¡Nada! 435
Y vino una ramalada
que me se llevó el sombrero.
Pues si el tío Juan no escapa
detrás, ya no me lo pongo.
JOAQUINA. ¿Por qué llevas ese hongo
teniendo el de tipi-tapa [75]? 440
RAMON. No es de moda, y te incomoda,
pero aquí todo está bien.
POLICARPA. Cuidado, que aquí también
dicta sus leyes la moda,
y hay un círculo escogido 445
por su clase y elegancia,
que jamás echa en olvido
los figurines de Francia.
JOAQUINA. ¿También hay pollos? *[Apart]* ¡Qué escama!
[A Ramon] ¡Te tindran tots per un moble! 450
VALERO. *[Apart]* Quatre sinyorets de poble;
mucho tufo y poca chama [76].
JOAQUINA. Ya ves, ¡y tú en ese traje...
tan modesto y deslusido!
¡No crea! ¡Que hemos traído *A doña Policarpa.* 455
quinse arrobas [77] de equipaje!
A ver mañana...
RAMON. En el cuarto,
si la ropa has de colgar,
será presiso comprar
una cordita d'esparto. 460
JOAQUINA. Los clavos en las paredes
s'entortillan [78] en seguida...
POLICARPA. Veo qu'es muy reducida
esta casa para ustedes.
¡Los chicos deben ahogarse 465
allí dentro!

Señalando el cuarto de la derecha.

JOAQUINA. Sí, están mal,
pero tienen el corral,
donde pueden desahogarse.
POLICARPA. Yo, aquí, ¡ni por penitencia
viviría!
TÍO JUAN. *[Apart]* ¡Eso son cuentos! 470

JOAQUINA. ¡Ay, de ver los aposientos
que tenemos en Valensia!
¡Vale más aquel salón
asul, con sus colgaduras...!
RAMON. ¿Cuál?
JOAQUINA. Hombre, ¡el de las pinturas; 475
el que cae al carrerón!
¡Allí puede la persona
respirar!
MICALET. *(A Valero)* ¿Quin saló blau
és eixe? ¿Vosté no cau?
VALERO. ¡Xe, sí! ¡El de color de mona! 480
JOAQUINA. ¡Luego, aquel jardín tan lleno
d'alfábegas! ¡Qué delisia!
MICALET. ¡Pos tampoc tinc jo notícia
de semejante terreno!
¿Sent allò tan xicotet, 485
eixe *jardín* a on està?
VALERO. Home, sí: en lo corralet
a on solen fer la bugà.
POLICARPA. ¡Será una casa espaciosa!
VALERO. ¡Un forigó[79]!
JOAQUINA. Aquí paramos 490
nosotros, porque fiamos
el encargo a doña Rosa.
POLICARPA. ¡Jesús! Esa pobre viene
al campo por disfrutar,
y no hace más que llegar... 495
JOAQUINA. ¿Conque está enferma?
RAMON. ¿Y qué tiene?
POLICARPA. Mi chico pasó a informarse...
RAMON. ¿Pero es cosa de cuidado?
POLICARPA. Me han dicho que un constipado,
mas no debe una fiarse... 500
RAMON. ¿Algún síntoma se nota?
JOAQUINA. Tú, en seguida, te desvelas...
POLICARPA. Pudieran ser las viruelas.
RAMON. ¿Qué son viruelas?
TÍO JUAN. Pigota.
RAMON. ¿Pigota? ¿Cómo, a su edad? 505
POLICARPA. Sí señor.
TÍO JUAN. No es paparrucha.
Hogaño aquí ha habido mucha.
RAMON. ¡Hombre!
VALERO. *[Apart]* ¡Ja l'han espasmat!
TÍO JUAN. Pero eso fue este verano.

RAMON. ¡Ay, qué quiere que le diga...! 510
Encà farem coll de figa[80]
sobre ser açò tan sano!
POLICARPA. Mi chico ahora mismo llega
y él dirá...
RAMON. *[Apart]* ¡Un atre trastorn!
Acabant d'eixir del forn[81] 515
el tindrem, ¡i això s'apega!
JOAQUINA. Ya estás tú en cavilasión
sin haber ningún motivo.
POLICARPA. ¡Calla! ¿Es usté aprensivo?
VALERO. Té serol[82], no es aprensión. 520
POLICARPA. Pues no tema ni se inquiete...
JOAQUINA. Ni el mal llevará malisia;
pero con esta notisia
lo ha puesto usté en un membrete.
RAMON. ¡Tú amotinas cualquier cosa! 525
VALERO. *[Apart]* ¡Què prompte faran el hato!
RAMON. *[Apart]* ¡Eu, tinc la llengua rasposa!
VALERO. No sopes, pren-te un sitrato.
POLICARPA. *(A Ramon)* Perdone usté, cometió
mi ignorancia...
RAMON. *(A Joaquina)* ¿Quién te mete? 530
¡Pero, señora, si yo
no estoy en ningún membrete!
Joaquina, por chansearse
un rato, tiene la grasia
de suponer que yo soy 535
caviloso.
JOAQUINA. Sí, per xansa...
VALERO. ¡Mà tu quin fals testimoni!
POLICARPA. Y que tampoco se trata
de ningún peligro...
JOAQUINA. Justo.
RAMON. Igual que si se tratara. 540
Mire usté lo que son cosas:
cuando veo que se halla
más serca un peligro, entonses
recobro yo más pujansa...
VALERO. ¡Vol vosté callar...!
JOAQUINA. *[Apart]* Més val 545
que li pegue per tirar-la.
VALERO. *(A Micalet)* ¿Diu que està el còlera en Prússia?
RAMON. ¿A on?

Volviendo la cabeza rápidamente, pero continuando la conversación como si no hiciera caso de lo que ha oído.

Pues, sí, eso me pasa.

POLICARPA. ¿Quiénes son...?

A Joaquina, señalando a Valero y [a] Micalet.

JOAQUINA. No conosemos.

VALERO. En lo diari hu estava
llegint el barber.

POLICARPA. ¿La niña
de ustedes por dónde anda?

JOAQUINA. Esperando que se duerman
los pequeños.

POLICARPA. También tarda
mi Nicolás... Y a propósito...

JOAQUINA. *(Aparte a Ramon, que está preocupado y cabizbajo)*
No pergues ni una paraula.

POLICARPA. ¿Conque hay cierta simpatía
entre esos muchachos...?

JOAQUINA. ¡Vaya!
(Aparte, tocándole con el codo).
¡Ramon...!

RAMON. ¿Ustés resibieron
el diario esta mañana?

POLICARPA. Creo que sí.

JOAQUINA. *[Apart]* ¡Quina eixida!

POLICARPA. Pues yo no sabía nada,
pero anoche Nicolás
me habló...

RAMON. ¿Está serca de España
la Prússia?

JOAQUINA. ¡Hombre, no interrumpas!
[Apart] ¡Enemic!

POLICARPA. Vea usté el mapa.

ESCENA XI

Dichos y Nicolás por el foro.

NICOLÁS. Felices.

POLICARPA. Hijo, parece
que la visita fue larga.

JOAQUINA. En conversación a usted
le teníamos.
NICOLÁS. ¡Oh! ¡Gracias! 570
Comprendo... Venga esa mano,
don Ramón...
RAMON. No hay por qué darlas.

Vacilando en dársela.

NICOLÁS. Agradecido la estrecho.
RAMON. *[Apart]* ¡I les té suaues!
POLICARPA. Descansa
y cuéntanos...
JOAQUINA. Siéntese. 575

Nicolás se sienta al lado de Ramon, y éste le levanta al momento de la silla.

RAMON. Pues señor, ¡hoy hase basca!
NICOLÁS. ¿Y Ramona?
JOAQUINA. Fes-la eixir.
RAMON. Luego... *(apart)* No convé rosarla.
¡Ací anem a tindre una
pigotà que ardim en flama! 580
POLICARPA. Ante todo: ¿doña Rosa?
NICOLÁS. Ya está buena y campechana.
POLICARPA. ¡Me alegro!
NICOLÁS. Fue un constipado.
JOAQUINA. ¿Veus tu, qué te acoquinabas?
RAMON. ¿Yo? *[Apart]* Per supost, no m'heu crec. 585
[Alt] Oiga: usté que tiene en casa
el diario; ¿trae alguna
notisia sobre...?
NICOLÁS. ¡Caramba!
Usté me recuerda... ¿Sabes *A doña Policarpa.*
que se ha fugado el Chamarra? 590

Levantándose todos.

POLICARPA. ¡Chico!
TÍO JUAN. ¿De veras?
NICOLÁS. A otro
presidio lo trasladaban,
y en el camino...
TÍO JUAN. Pues casi
estoy por creer...
NICOLÁS I POLICARPA. ¿Qué?
TÍO JUAN. Nada.

RAMON. ¿Es algun enconfinao
de presidio? 595
POLICARPA. *(Al tío Juan)* ¡Buena plaga
nos caería!
TÍO JUAN. *(Con mucho misterio)* Cuando el río
suena...
POLICARPA. Con esas palabras,
nos hará usté sospechar...
TÍO JUAN. ¿Yo?
RAMON. ¿Pero de qué se trata? 600
TÍO JUAN. Esto, aquí, pa entre nosotros.
Ayer me dijo la Eustaquia:
«Tío Juan, aquello[1] dicen
si anda otra vez o no anda
por el término; chitico 605
y ello dirá».
POLICARPA. ¡Virgen Santa!
TÍO JUAN. Sobre todo, ustedes mutis.
Pues son cosas delicadas...
NICOLÁS. Algún embuste; no creo...
RAMON. Pero, explíquenme...
TÍO JUAN. ¡Desgracias! 610
Un pobre que anda en trabajo.
POLICARPA. Un rodero.[83]
RAMON. ¡Santa Clara! *Dando un salto.*
Yo lo he visto.
TODOS. ¿Usté?
JOAQUINA. Ramon,
¡ja has oït que això se calla!
VALERO. *[Apart]* ¡Val un tesor la notícia! 615
TÍO JUAN. ¿Uno con toda la barba?
RAMON. ¡Sí! Muy alto...
TÍO JUAN. Este es bajito.
RAMON. Eso, bajito; con manta.
TÍO JUAN. ¿Mu royo[84]?
RAMON. ¡Mucho!
VALERO. ¡Podeu
anar bollint calaguala! 620
TÍO JUAN. Pos mire usté, es un buen chico.
RAMON. ¡Diu qu'es buen chico! ¡Chamarra![85]
¡El nom ja és de bandoler!
Si en quant jo li viu la cara...
TÍO JUAN. Él no se mete con naide. 625
VALERO. No; li solta una descàrrega.
TÍO JUAN. Esto no es desir[s] que el hombre...
del aire ninguno pasa,

y él no ha de robar; prefiere
haserles una demanda 630
a las personas más ricas
del pueblo, y con mucha criansa
les pone dos letras...

RAMON. ¡Este
tio *Juan* té una gramàtica
que asusta a un home de ferro! 635

POLICARPA. *(A Joaquina)* ¡Hija, yo estoy abrumada!
Hoy viene y pide un par de onzas... [86]

RAMON. ¿A mi?

JOAQUINA. A doña Policarpa.

POLICARPA. Al otro, cincuenta duros;
y yo no soy millonaria... 640

VALERO. *(A Ramon)* ¿Si a tu te féra un reparto? [87]

MICALET. *(A Valero)* ¿Creu vosté que l'apurava?

VALERO. Clar, p'a tu ¿què són cent duros?

MICALET. Ni mil tampoc.

RAMON. ¡Ai, canalla!
¿No haurà una bona animeta 645
que els pegue un tir?

POLICARPA. *(A Joaquina)* ¿Amenazas?
Tarde usté en soltar la mosca
y hace una barrabasada.

RAMON. ¡Quin pensament! Si voldrà
secuestrarme; i és que aguarda 650
una ocasió... ¡No hi ha dubte:
quan mos espia, algo trama!

POLICARPA. Y a todo esto, cuidado
con decir media palabra
si usté le ve en cualquier parte. 655

TÍO JUAN. Como hay la circunstansia
de que tiene aquí amigachos,
el temor de una vengansa...
Vamos, pero él no se mete...

RAMON. Jo a este home l'afosilava. 660

JOAQUINA. ¿Creerá que tengo un poquito
de cu-cuc?

POLICARPA. Ustedes nada
pueden temer.

RAMON. ¡Açò és tindre,
per una cosa o per atra,
sempre la mort a la gola! 665
¡En fi, estava escrit!

Óyese a lo lejos una música de guitarras.

TÍO JUAN. ¿Guitarras?
¡Ea, ya vienen los mozos!
POLICARPA. ¿Esta noche hay aquí baile?
RAMON. Tío Juan, no estoy de humor...
POLICARPA. ¡Vaya! ¿Quiere usté callarse?
JOAQUINA. Chico, diviértete un rato.
(A doña Policarpa) Ya parece que me salten
los pies; en oyendo música,
no puede usté figurarse...
¡Huy! ¡M'entra por todo el cuerpo
un regosico!
RAMON. *(A Joaquina)* ¡Compare,
tienes una coradella [88]!

ESCENA XII

Dichos; por la derecha, Ramona, y después por la izquierda Francisca.

RAMONA. Buenas...
JOAQUINA. Mujer, esperándote
los señores...
RAMONA. Ya tenía
ganas de desocuparme.
NICOLÁS. Póngase usté a mi lado,
Ramona.
MICALET. ¡Voto a Sant Jaume!

Al ver que Ramona se sienta al lado de Nicolás.

VALERO. ¡Te diguí que mutis!
FRANCISCA. Paese
que la gente va animándose.
MICALET. ¡Oi! ¡Churriquia de mi vida!
FRANCISCA. ¡Miguel!
MICALET. Ven, quita pesares;
te haré un lloquito, ¡salero!
[Apart] Si se creu mortificar-me...
[Alt] ¿Y el Panchica?
FRANCISCA. Mu rabioso
está.
MICALET. Déjalo que rabie.

ESCENA XIII

Dichos, y los Mozos a la puerta, tocando las guitarras y cantando uno de ellos la siguiente canción.

MOZO. «Voy a pedir un favor,
pero no lo han de negar,
si quieren darnos permiso
pa que entremos a cantar...»

TÍO JUAN. ¿Les digo que entren?

JOAQUINA. Sería
un feo...

TÍO JUAN. Pasar aelante.

Entran los mozos y, después de saludar, se sientan, procurando dejar en medio de la escena un hueco, por el que se puede ver la figura de Panchica cuando a su tiempo aparece a la puerta del foro.

Don Ramón, aquí los mozos
tienen gusto en osequiarle;
es desir, si no incomodan.

JOAQUINA. De ningún modo... Sentarse.

RAMON. ¡Pe'a berenar necessiten
un borrego estos golafres!
¡Mà, si p'a tres instruments
ve mala caterva! ¡Lladres!

Empieza la música.

MICALET. ¿Salgamos los dos al medio?
¡Venga, echaremos un baile!

FRANCISCA. No, que acabando, el Panchica
puede saberlo.

MICALET. ¡Eixe cafre!

En este momento aparece José a la puerta del foro, amenazando a Micalet con el puño, y desapareciendo en seguida sin ser visto más que de aquél.

[Apart] ¡Ai, so *majo*! ¿Això és que aguaita
per la porta amenaçant-me?

¡Pos ja tens què fer! *[Alt]* Francisca,
¡si por ti pierdo los aires!

MOZO. *(Cantando)* «Doña Joaquina y Ramona
son las rosas de este prado;
don Ramón es un clavel 715
y juntos forman un ramo».

RAMON. ¡Clavell! Vosatros a mi
sí que voleu clevillar-me.

JOAQUINA. ¡Qué cosas disen!

VALERO. ¡Un ram
de matapuça[89] i de xauxes[90]! 720

JOAQUINA. ¿Tu ves cómo te diviertes?

Levantándose de la silla y llegándose a Ramon.

RAMON. ¡Molt!

JOAQUINA. ¿Quieres que yo te saque
a bailar?

POLICARPA. ¡Sí, don Ramón!

NICOLÁS. No le haga usted un desaire.

RAMON. ¿Tú estás loca?

TÍO JUAN. ¡Ánimo!

RAMONA. ¡Vinga 725
una passaeta, pare!

RAMON. ¡Mala ventura!

JOAQUINA. ¡Eixa planta!
Colocándolo en medio.

TODOS. ¡Bien!

RAMON. *[Apart]* ¡I estic per a penjar-me!

MOZO. *(Cantando)* «Me gusta doña Joaquina
porque tiene mucho garbo, 730
y me gusta don Ramón
por lo noble y campechano».

Joaquina y Ramon dan unos cuantos pasos bailando, y en el momento en que el último está colocado frente a la puerta del foro, se repite la aparición de José, a cuya vista Ramon se estremece, dando un grito.

RAMON. ¡Ai! ¡Sóc mort!

JOAQUINA. ¡Ramon![91]

Levantándose todos, y rodeando a Ramon.

POLICARPA. ¿Qué pasa?
NICOLÁS. ¿Qué dice?
RAMONA. ¡Pare!
JOAQUINA. ¿Te ha cogido alguna turba? 735
¿Tienes mala gana?
POLICARPA. Es fácil,
algún síncope...
JOAQUINA. ¿Algún síclope?
RAMON. No, mujer.
FRANCISCA. Voy por vinagre.

Vase [por la] izquierda.

MICALET. *[Apart]* Ja estic en lo joc. Atenga.
POLICARPA. ¿Se siente usted mal?
TÍO JUAN. Marcharse. 740

Despidiendo a los mozos, y acompañándolos hasta la puerta del foro, donde se queda mirando a la calle.

El señor se ha indisponío;
mañana seguirá el baile.

ESCENA XIV

Dichos, menos los mozos.

RAMON. Així m'ha fet en lo puny,
volent dir: «tu no t'escapes».
JOAQUINA. ¡Esplícate!
POLICARPA. Yo no acierto 745
quién...
RAMON. El rodero de marres,
lo he visto.
TODOS. ¿Dónde?
RAMON. A esa puerta;
allí lo ví amenasándome.
POLICARPA. Visiones de usté...
RAMON. ¿Visiones?
¡Som perduts! Lo menos me hase 750
un reparto de... Señora,
por favor, ya ve usté el transe...
POLICARPA. Este hombre se alucina.
RAMON. Usté podría prestarme
en todo caso cien duros, 755

comprende, para taparle
la boca... ¡de la escopeta!

JOAQUINA. ¿Y tú pides?

RAMON. Aquí traje
lo presiso.

POLICARPA. Yo no estoy
en fondos; mas si llegase 760
un caso... ya buscaríamos...

RAMON. Sí, ¡pero vendría tarde
el remedio!

POLICARPA. Usted abulta...

NICOLÁS. No hay cuidado...

POLICARPA. Sosegarse
y hasta mañana.

JOAQUINA. ¿Nos dejan? 765

POLICARPA. Ya están desiertas las calles...

JOAQUINA. Pues, abur.

NICOLÁS. Adiós, Ramona.

POLICARPA. Las cosechas tan fatales
y hacer préstamos. ¡Jesús!

TÍO JUAN. ¿Se van? Voy a acompañarles. 770

Vanse [por la] puerta [del] foro.

ESCENA XV

Ramon, Joaquina, Ramona, Valero y Micalet.

JOAQUINA. ¡P'a un apuro!

RAMONA. ¡Se coneix
que acostumen franquejar-se!

RAMON. ¡Me ficarà en una cova
y le pondrá dos letricas
a ma muller, demanant-li 775
mil duros!

MICALET. *[Apart]* ¡Detinc la risa!

RAMONA. Quan jo viu al de la manta
ja me donà mala espina.

JOAQUINA. ¿Tu també? ¡Mare de Déu!
Ramona, tanca en seguida 780
la porta.

VALERO. ¡Bah! Bona nit.
Disponiéndose a marchar.

RAMON. ¿Que se n'aneu?

A Valero y Micalet, que avanzan sin contestar hacia la puerta.

VALERO. *(A Micalet)* Acamina.
RAMON. ¿De veres? ¡Xe!
VALERO. *[Id.]* No contestes.
RAMON. ¡A soles! ¡Maria Santíssima!
¡Xe, no se n'aneu, Valero! 785
¡Els únics de la família
que ací tenim sou vosatros!
¡Com s'ham de quedar aixina!
VALERO. ¿Que nosatros som parents?
¡Oi, xe!
RAMON. Repara la xica, 790
tant que Miquelo la vol,
i ella tant...
MICALET. ¡Això és mentira!
RAMONA. ¿Tinc jo culpa que, selós,
t'amotines en seguida?

ESCENA XVI[t]

Dichos y José a la puerta del foro.

JOSÉ. *(Dirigiéndose a Micalet)*
Tú saldrás, valencianete. 795
RAMON. ¡El Chamarra!
MICALET. ¡Oi, el Panchica!
Vine.
JOSÉ. Ven tú.
MICALET. ¡Chico, atiende,
animal!
JOAQUINA. ¿Qué significa?
MICALET. ¡Mi novia es ésta! ¿Lo sabes?

A José, que ha bajado a la escena. [92]

Y siempre ha sido la misma. 800
Mas tú, ¡no es por alabarte,
però es coneix en seguida
que eres molt bruto!
RAMON. ¡Estic tonto!
JOSÉ. Yo pensé que a la Francisca
la andaba usté mareando, 805
y... vamos... Más vale asina.

MICALET. Clar, pues d'atre modo, en quant
m'hagueres alçat la vista,
te trenque la fe de burro
tan cert com eres Panchica. 810
RAMON. ¡Açò és molt determinat!
JOSÉ. Con Dios, señores.
MICALET. Alivia't.

ESCENA ÚLTIMA

Dichos, menos José.

VALERO. Ahí tens al roder.
JOAQUINA. ¡Ramon!
VALERO. ¿Vosté veu, tio Cavil·la?
RAMON. Pos ara les apariències... 815
VALERO. Ara i sempre et mortifica
lo raro del teu caràcter,
que únicament ensomia
en perills.
RAMON. ¡No n'hi han pocs!
VALERO. Home, bega, menge i riga's, 820
que el que així vol evitar-los
encara se'ls multiplica.
¡Quan la cosa té que ser...!
RAMON. També és veritat.
JOAQUINA. Anima't;
i pues has fet el viatge... 825
RAMON. Demà de paella.
MICALET i RAMONA. ¡Viva!
RAMON. ¿No mos plourà?
VALERO. ¡A vore com
no trona i rellampandigna!
RAMON. Molt m'asusten les tronaes,
però mil ne soportara 830
si este núvol nos[u] donara *Señalando al público.*
una pluja de palmaes.

FIN

NOTES TEXTUALS

[a] En *A*: *de la Libertad (antes Princesa).*

[b] En *A* i *OC*: *ha*, esmenem per evitar confusions.

[c] En *A* i *OC*: *os.*

[d] Mantenim la grafia original d'aquesta paraula, que es tracta d'una valencianització del castellà *achaque.*

[e] En *A*: *nosatros.*

[f] En *OC*: *el.*

[g] En *A*: *ahir*; en *OC*: *d'ahir.* Adoptem la solució d'*A* que ens sembla més correcta.

[h] En *A*: *d'a.* En *OC*: *da.*

[i] Així a totes dues edicions, caldrà evitar la sinalefa en *me halla* (que apareix grafiat, per cert, com *me haya*) per mantenir l'estructura octosil·làbica.

[j] En *A*: *Juts* i en *OC*: *Xuts.* Esmenem d'acord amb el sentit.

[k] En totes dues edicions aquests versos estan mal tallats: demanen / l'aigua.

[l] En *A* i *OC*: paraula en cursiva.

[m] En *A* i *OC*: sempre, *Micolàs* o *Micolasillo.*

[n] En *A*: *tripa.*

[o] En *Oc*, per evident errada: *pede.*

[p] En *A*: *s'encén*; en *OC*: *se n'encén.* Optem per la primera opció per evitar la hipermetria del vers.

[q] En *A* i *OC*: *a tot hora.*

[r] En *A* i *OC*: *faç*; esmenem per evitar confusions.

[s] En *A*: *disir.*

[t] En *OC* de nou *Escena XV.*

[u] En *A*: *mos.*

NOTES CRÍTIQUES

[1] *Comedia en dos actos.* Aquesta és la primera peça escrita per Escalante en dos actes, raó per la qual la qualifica de *comedia*, per posar de relleu el seu caràcter de peça més consistent que no els *sainets*, *juguetes cómicos*, etc. Cal indicar que no és gens freqüent que les peces valencianes del segle passat tinguen dos actes, car l'exemple de Joaquim Balader, que va obrir aquesta via amb el seu *Al sa i al pla* (1862), no va gaudir de massa seguidors. Escalante mateix, tardarà dotze anys en emprar aquesta fòrmula i no la sovintejarà massa: només a aquesta obra, a *Una sogra de castanyola* i a *Tres forasters de Madrid.*

[2] *Ascensio Mora.* València (1834-1883), actor, director i escriptor dramàtic; s'inicià al camp del teatre d'aficionats. Arran de l'estrena d'*El deu, dèneu i noranta* es va consacrar com un dels

primers intèrprets del teatre costumista de l'època. Actuà a Barcelona i Madrid, i novament a València, on des del 1870 formà i dirigí companyies per als Teatres Principal i Russafa. Escrigué també alguns sainets en valencià (*GERV*).

[3] *Capela.* Diminitiu de capa, per influència italiana.

[4] *Millares.* Municipi a la zona castellanoparlant de la província de València, a poc més de cent quilòmetres de la capital. Situat al pla del Caroig (comarca de la Vall de Navarrés), ha estat tradicionalment mal comunicat i la major part del seu terme ha estat dedicat a les explotacions forestals i l'agricultura.

[5] *Cu-cús.* Expressió que no acabem d'entendre. Potser derive del *cucú* castellà emprat com a equivalent a *coco* (*DUE*). Estar ple de *cu-cús* significaria llavors estar ple de pors.

[6] *Fisgarse.* Fer burla d'algú (*DUE*).

[7] *Xurro.* En sentit estricte, nom que reben tradicionalment els habitants de les comarques castellanoparlants de l'antic Regne de València. La Canal de Navarrés és una d'aquestes zones, raó per la qual el terme es troba aplicat de forma del tot apropiada en aquest cas i no té cap valor pejoratiu.

[8] *Llàgrimes.* Al·lusió a les interpretacions tradicionals dels somnis; en aquest cas, es basa en semblances en la forma i en el fet que tants les unes com els altres van sempre lligats entre ells. Vid. Joan Amades, *Llibre dels somnis.* Barcelona, Selecta, 1979, p. 85.

[9] *Prevalicar.* Xerrar, parlar molt, sobretot disputant (*DCVB*).

[10] *Malva-rosa.* Planta geraniàcia de l'espècie *pelargonium capitatum* de la qual s'extreu una essència semblant a la de les roses (*DCVB*).

[11] *Vapor.* Segons el *DUE* en plural, són «los accesos histéricos que se suponían antiguamente producidos por ciertos vapores que subían de la matriz a la cabeza».

[12] *Guilopo.* Aquesta expressió té ací el sentit de deixondit i entremaliat (*DCVB*).

[13] *Llegües.* Mida itinerària que equivalia antigament a poc més de quatre quilòmetres.

[14] *Calderón.* Nom d'un picader, no localitzat.

[15] *Polonesas.* Prenda d'abric femenina que és una mena d'abric curt, folrat de pells (*DUE*).

[16] *Col·loquis.* Composicions dialogades en vers, de tema humorístic, costumista o noticier, i amb un fort caràcter populista. Van començar a adquirir gran importància a la literatura valenciana del darrer terç del segle XVIII; considerats com una de les possibles fonts del sainet valencià, els col·loquis van continuar escrivint-se i recintat-se / interpretant-se tot al llarg del XIX i fins entrat el segle XX.

[17] *Esparamientos.* Castellanització d'*esparaments*, lamentacions molt fortes i exagerades (*DCVB*).

[18] *Passamaner.* Obrer que fa passamans, teixit en forma de cinta que serveix per guarnir i adornar vestits, mobles i, en general, les vores d'un objecte qualsevol. El gremi de passamaners va ser a la València foral un dels més importants i l'ofici va gaudir de gran prestigi durant aquella època.

[19] *Carlistes.* La tercera guerra carlina (1872-1876) va adquirir, a terres valencianes, particular virulència a les comarques del Maestrat. Tanmateix, les tropes del Pretendent Carles VII, comandades per Ramon Piñol «Panera» i el Brigadier Vallés van arribar també a les comarques centrals del País: atac a Bètera (1872), victòries sobre els republicans a Xiva i Bocairent (1873)... Igualment, obtingueren altres èxits a la Mancha. La insinuació d'un possible perill carlí als voltants de Millares no era, doncs, cap bajanada.

[20] *Botiga de Sant Antoni.* Nom que rep també la *Farmacia Cañizares*, una de les més antigues i afamades de València. Situada a la Plaça del Mercat, va adquirir notorietat per la fabricació d'específics com l'encara cèlebre *ungüento Cañizares.*

[21] *Sitratos.* Citratos; nom que reben les sals d'àcid cítric, utilitzades per regularitzar les funcions de l'aparell digestiu.

[22] *Calaguala.* Infusió que s'obté de la planta del mateix nom, i que s'emprava tradicionalment contra el retgiró i l'excitació nerviosa (*DCVB*).

[23] *Farina de llinós.* Farina feta de la llavor del lli i que s'utilitza per confeccionar pegats i cataplasmes.

[24] *Benicarló.* En efecte, des de l'Edat Mitjana era ben conegut arreu Europa el vi negre que es produïa a aquesta localitat.

[25] *Llànties.* Humorísticament, *porrons.* Però el *DCVB* sols enregistra aquesta acepció a Ripoll i l'Empordà.

[26] *No pelar un pollastre.* Suposem que aquesta acepció té, en sentit figurat, el valor de no arribar a un acord. La seua explicació potser estiga en el fet que era prou habitual pelar els pollastres mà a mà, entre dues persones.

[27] *Saragatero.* Zaragatero, persona amiga de baralles, embolics i desoris.

[28] *Talle's eixes metxes.* Expressió que té el sentit clar de no presumir tant, però l'origen de la qual no coneixem.

[29] *Trencat de color.* Tenir el rostre d'un color malaltís.

[29b] Vers hipomètric.

[30] *Draque.* Possiblement es tractarà d'una castellanització del valencià *drac*, com no siga una referència al mariner i corsari anglès del segle XVI, sir Francis Drake.

[31] *Hipocondrios.* Cadascuna de les dues parts laterals de la regió epigàstrica, plaçades sobre les costelles falses. Malaltia hipocondríaca és el nom que reben generalment els estats de tipus depressius.

[32] *Retentar.* Tornar-se a sentir, especialment un mal o accident que ja s'ha sofert (*DCVB*).

[33] *Pituitaria.* És obvi que els hipocondris no es troben al nas, on sí que es troba la pituitària. Clar que potser Nicolàs plaçava aquesta darrera a l'estómac, tot confonent-la amb el peritoneu.

[34] *Poliutos.* Joc de paraules prou evident: Ramon confon els hipocondris amb el títol de la coneguda òpera de Donizetti, *Poliutto*, molt popular durant tot el segle XIX.

[35] *Gàbies.* Al·lusió a les cel·les on es tancaven als bojos dins el Manicomi de València, o *Hospital dels Innocents.*

[36] *Coqui.* Malnom de José Olaria Miramon (València, 1823-1877), pintor i actor molt popular al seu temps. Especialista en la confecció de bous i cavallets de cartró per a les processons i festes de carrer, és el protagonista de nombroses anècdotes al voltant de la seua pintura i en les quals sempre sabia lluir el seu enginy.

[37] *Anar a la ceba.* Suposem que fa referència a que anaven a Llíria i a Burjassot no de vacances, sinó com a jornalers per recollir cebes. Cal recordar que la ceba és un dels principals conreus del Camp de Túria, i en conseqüència de la seua capital, Llíria.

[38] *Tirar golaes.* Expressió recollida a Castelló (*DCVB*) i que té el sentit de bravejar, fanfarronejar.

[39] *Tafarrero.* Tafarrer, en valencià presumptuós (*DCVB*).

[40] *Solsida.* Consumida.

[41] *Palots i ganxos.* Nom popular que reben els exercicis preparatoris per aprendre a escriure.

[42] *Curruixes.* Corruixes: presses, precipitacions (*DCVB*).

[43] *Mitja pastilla.* Es refereix a les pastilles de xocolata, que es desfeien per prendre-se-la líquida.

[44] *Bufanda.* Açò és el que diuen totes les versions. No acabem d'entendre el que realment vol dir. Cal suposar, tanmateix, que es tracta d'una errada per *funda* de coixí, coxinera.

[45] *No aplega.* ¿Què no aplega? Ells són cinc: tres adults i dos xiquets, que fan un total de quatre places (car els xiquets n'ocupen mitja) justes, com diu Joaquina. L'única explicació és que Ramon pretén també que Ramona pague com una xiqueta.

[46] *Passar la creu.* La creu del terme, per supost. L'expressió equival, doncs, a eixir de la ciutat.

[47] *Xapesca.* De xapescar; és terme d'argot que significa fugir, guillar (*DCVB*).

[48] *Toca.* Exclamació equivalent, pel sentit, a *vinga, val...*

[49] *Mariposa.* Coneixem les *mariposes*, petites llànties d'oli que es posaven, per exemple, a les cambres dels malalts, però no sabem que siga un sinònim de xeringa. Potser faça al·lusió al fogaril portàtil, generalment d'alcohol, que empraven antigament els practicants per desinfectar –tot bullint-les– les agulles i les mateixes xeringues.

[50] *Culebra.* Exclamació equivalent a *¡Lagarto!* i usada per conjurar la possible mala sort.

[51] *Caseta.* Estació del via-crucis. Aquest es troba plaçat, a la majoria dels pobles valencians,

al llarg d'un camí que du al cementeri o a alguna ermita; cadascuna de les estacions es troben gairebé sempre en casetes exemptes.

[52] *Pare.* No hem d'oblidar que el parlar de la Canal de Navarrés es troba fortament influenciat per l'aragonés i pel valencià; d'ací que Escalante pose en boca dels nadius de Millares paraules com aquesta i altres expressions semblants.

[53] Vers hipermètric.

[54] *Esa es grilla.* Expressió que denota incredulitat (*DUE*).

[55] *Valensianete.* Els habitants de la ciutat de València –no ho oblidem– són coneguts a moltes comarques del País com a *valencianets.*

[56] *Marlotes.* Metàtesi valencianitzada de *malroto*, balafiador (*DUE*).

[57] *Briján.* Vid. nota [57] de la *La Falla de Sant Josep.*

[58] *Faramalla.* En realitat, faramalla és la «charla artificiosa encaminada a engañar» (*DUE*), cosa que no pot aplicar amb exactitud al grup de xiquets que segueix els estiuejants. Us impropi, doncs, en comptes de pilot, gentada, etc.

[59] *Benvolientes.* Terme incorrecte format sobre *benévolos* amb un final en *entes* per rimar amb *parientes.* El sentit de tota manera és clar.

[60] *Calderona.* Serra que separa les conques del Palància i el Túria, al nord de la ciutat de València i a pocs quilòmetres d'aquesta. Com s'indica a la *GERV*, «Durante los siglos XVIII y XIX fue el centro de las actividades de bandas de *roders* que hicieron de uso común las frases: "Xe, a robar a la Calderona" y "Això pareix la Calderona"» (*GERV*, t. II, p. 284)

[61] *Capiata.* No hem identificat què és la *capiata.* Potser siga un verí, encara que també pot ser alguna deformació sobre *cap* o, més exactament, de colp rebut al cap.

[62] *Salamanca.* Al·lusió òbvia al financer, home de negocis i polític José de Salamanca y Mayol (Màlaga, 1821-Madrid, 1882), que va adquirir una gran fortuna durant el regnat d'Isabel II, tot i que la crisi de 1866 li va causar un dur colp als seus negocis. El seu nom, com també el del valencià Marqués de Campo, va ser durant tota la segona meitat del XIX paradigma dels homes enriquits gràcies a la seua habilitat i a la utilització intel·ligent de les seues influències polítiques.

[63] *Pontifical.* Roba emprada pels bisbes per a participar en els actes litúrgics. Vestir de pontifical significa anar vestit amb tota cura i detall.

[64] *Maganya.* Lleganya.

[65] *Sortit.* Ensurt.

[66] *Matxaca.* Llauna, acció de repetir una cosa fins l'avorriment.

[67] *Corriente.* «Expresión con que alguien manifiesta que queda enterado de una cosa que se le dice y conforme con ella» (*DUE*). És expressió poc emprada.

[68] *Boval.* Raïm negre de grans grossos i sucosos i que fa un vi fluix (*DCVB*).

[69] *Anisao.* Aiguardent aromatitzat amb anís. El vers, o es troba incomplet o és hipomètric.

[70] *Seuta.* Referència als penals d'aquesta ciutat nord-africana, on eren deportats tant els presos comuns com els condemnats per revoltes i motins polítics.

[71] *Bota.* Unitat de mesura antiga per a líquids, i que equival aproximadament a uns 516 litres.

[72] *Pla de Quart.* Sub-comarca de l'Horta de València situada entre el barranc de Xiva i el riu Túria. A alguns municipis com Vilamarxant o Riba-roja es cultivava tradicionalment el raïm.

[73] *Friolera.* Castellanisme que equival a cosa insignificant. El seu ús en un sentit més aviat contrari, pot deure's a la ironia amb què molt sovint és emprat el mot.

[74] *Pansón.* De *pansó*, gra de raïm o figa assecada al sol (*DCVB*).

[75] *Tipi-tapa.* Per *jipi-japa.* Barret fet de la fibra de la planta del mateix nom i d'origen americà.

[76] *Chama.* Segons el *DUE*, és un sinònim de comerç, i ací estaria emprat també com a sinònim –sens dubte– de recursos o diners.

[77] *Arroba.* Unitat de mesura de pes que oscil·la entre els onze i els dotze quilos (*DUE*). L'exageració és evident: n'han dut –segons Joaquina– gairebé cent vuitanta quilos d'equipatge.

[78] *Entortillat.* Entortat, quedar-se torta una cosa, com ara un clau.

[79] *Forigó.* Segons el Diccionari de Martí Gadea (recollit al *DCVB*), habitació estreta i fosca.

[80] *Fer coll de figa.* En valencià, morir-se (*DCVB*).

[81] *Eixit del forn.* És a dir, acabat d'eixir de l'habitació on es cou la malaltia i, en conseqüència, convertit en transmissor potencial d'aquesta.

[82] *Serol.* Per cerol, por molt gran.

[83] *Rodero.* Els roders valencians (bandolers rurals) van ser molt actius des de l'època Barroca i durant tot el segle XIX. Es refugiaven especialment a les zones muntanyoses, com la Calderona esmentada, o al Caroig i a les Serres d'Énguera, Aledua i Martés. Millares, doncs, en tant quant situada al Caroig, era una població especialment idònia per rebre les visites d'aquests fora de la llei.

[84] *Royo.* Aragonesisme per *rubio*, ros (*DUE*).

[85] *Chamarra.* Variant del castellà *zamarra*, jaquetó de pany o llana burda (*DUE*).

[86] *Onza.* Unça, moneda d'or que pesava una unça (la dotzena part d'una lliura) i valia setze duros. La quantitat, doncs, és francament important.

[87] *Reparto.* Tant els bandolers com molts moviments subversius i polítics (els carlins, per exemple) per sufragar les seues despeses, recollien fons a les zones que dominaven, mitjançant el procediment d'assignar a cada veí una quantitat determinada –com una mena d'impost revolucionari– que l'afectat havia d'entregar per tal de no patir represàlies.

[88] *Coradella.* Conjunt de vísceres d'un animal; equival també a l'òrgan on es concentra el valor o l'amor (*DCVB*).

[89] *Matapuça.* Nom de dues plantes, una d'elles pertanyent a l'espècie de la *mentha rotundifolia*, i l'altra a la de la *imula viscos* (*DCVB*).

[90] *Xauxa.* Suposem que es tracta d'una deformació del castellà *zarza*, esbarzer.

[91] Aquest vers és hipomètric, car les seus sis síl·labes trenquen el còmput mètric de tot el fragment.

[92] *Bajar a escena*: Avançar l'actor cap al prosceni.